

ԳՈՀԱՐ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ

ԲՈՐՈՅԱԽՈՍ (PHYSIOLOGUS). ՀԱՅԵՐԵՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ¹

Բանալի բառեր՝ առակ, կենդանիներ, բարք, մեկնաբանություն, թարգմանություն, խմբագրություն, հունարեն, վրացերեն, Բեստիարիում:

1. PHYSIOLOGUS-ը վաղ քրիստոնեական երկ է՝ գրված հունարեն մոտավորապես II դարում, հավանաբար Ալեքսանդրիայում²: Միջնադարում այն զանազան խմբագրություններով տարածվել է Մերձավոր Արևելքում և թարգմանվել բազմաթիվ լեզուներով՝ եթովպերեն³, հայերեն, վրացերեն, ասորերեն, ղպտերեն, արաբերեն, ռումիներեն, հին սլավոներեն⁴ և լատիներեն (*Bestiarium*-ներ): Հատիներենից են սերում թարգմանությունները արևմտաեվրոպական լեզուների՝ անգլո-սաքսոներեն, հին-բարձր-գերմաներեն, ֆլամանդերեն, ֆրանսերեն, վալդենսերեն, պրովանսալերեն, իսպաներեն և իտալերեն: Այն բաղկացած է համառոտ պատմություններից՝ թվով 48, իրական կամ առասպելական կենդանիների, բույսերի և քարերի բարքերի (բառացի «բնություն»՝ *φύσις*) մասին՝ նրանց առանձին հատկությունների կրոնական մեկնաբանությամբ: Դրանք հանդես են գալիս որպես Քրիստոսի, սատանայի, եկեղեցու կամ մարդկանց այլաբանություն:

Զուգահեռ նյութեր կան մի շարք հեղինակների գրվածքներում՝ Հերմես Եռամեծ (*Cyranides*), Տատիանոս, Տիմոթեոս Գազացի (Կենդանիների մասին), Օպպիանոս (*Cynegetica*), Հերոդոտոս, Արիստոտել (*Historia Animalium*), Պլուտարքոս և Էլիանոս (*De natura animalium*)⁵:

¹ Հոդվածը *Բարոյախոս*-ի մեր հրատարակության անգլերեն առաջաբանի համառոտված տարբերակն է, տե՛ս **G. Muradyan**, *Physiologus, the Greek and Armenian Versions with a Study of Translation Technique* (Hebrew University Armenian Studies 6, series editor **M.E. Stone**), Leuven – Paris – Dudley, MA, 2005: Գիրքը գրախոսել են Սերժիո Լա Պորտան (*RIU* 17, 2006, էջ 339-342), Օլգա Վարդապարյանը (*ՀԱ* 2006, էջ 481-486), Ալեսանդրո Օրենգոն (*ՊԲՀ*, 2007, № 1, էջ 307-312), Կատալինա Վելկուլեսկուն (*Cătălina Velculescu, Revue des études sud-européennes*, 2007, pp. 583-585) և Հուբերտ Կաուֆմոլլը (*IZBG, International Review of Biblical Studies* 52, 2006, և *Oriens Christianus* 92, 2008, 280-281):

² **Pauly-Wissowa**, *RE*, Bd XXI, 1941, s.v. “Physiologus” (**B.E. Perry**), (Col. 1074-1129), 1104-1005.

³ Եթովպերենը համարվում է վաղ (V դ. կեսերի) և սկզբնագրին մոտ թարգմանություն, տե՛ս **F. Lauchert**, *Geschichte des Physiologus*, Strassburg, 1889, p. 79:

⁴ Հին սլավոներենը տե՛ս *Физиолог*, издание подготовила **Е.И. Ванеева**, СПб, 1996: Նշվում է, որ այդ թարգմանությունը սերում է հունարեն առաջին խմբագրությունից, էջ 6:

⁵ **F. McCulloch**, *Medieval Latin and French Bestiaries*, Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1962 pp. 18-19.

Ամենավաղ ձեռագրերում երկն անանուն է, իսկ հետագայում վերագրվել է զանազան քրիստոնյա հեղինակությունների՝ Եպիփան Կիպրացուն (հայերեն ձեռագրերից՝ ՄՄ2174, ՄՄ5631, ՄՄ9303, ՄՄ5809, ՄՄ4287, Վնտկ. 1213, Վնտկ. 1542, Վնտկ. 902, Վիեն. 1130, հունարեն *E*, *E'*, *I*, *I'*, *S*, *W*, *A* ձեռագրերը՝ ըստ Սբորդոնի հրատարակության, տե՛ս ծան. 6), Բարսեղ Կեսարացուն (*Syrus Leidensis*, որոշ հունարեն ձեռագրեր, վրացերեն տարբերակը), Հիերոնիմոսին, Պետրոս Ալեքսանդրացուն (հունարեն *Π* ձեռագիրը⁶), Հովհան Ոսկեբերանին, Աթանասին, Ամբրոսիոսին, Փիլոն Կարպացուն (Պիտրայի հրատարակած հայերեն տարբերակը⁷) և ուրիշների⁸ :

Հունարեն *Physiologus*-ը պահպանվել է 77 ձեռագրով: Քննական հրատարակությունն իրականացրած Սբորդոնեն առանձնացրել է երեք հիմնական խմբագրություն: Առաջինը գրվել է Ավետարաններից քիչ անց, երկրորդը՝ «բյուզանդական Ֆիզիոլոգոսը» թվագրվում է *V-VI* դդ., երրորդը, որ սխալմամբ վերագրվել է Բարսեղ Մեծին՝ *X-XI* դդ.: Գոյություն ունեն նաև առաջին և երրորդ խմբագրությունների չափաժող տարբերակներ՝ գրված բյուզանդական շրջանում խոսակցական հունարենով: Ըստ Սբորդոնի՝ խմբագրությունները տարբեր հեղինակների գրվածքներ են, որոնք միմյանցից տարբերվում են ոճով և մեկնաբանության եղանակներով, այս կամ այն կենդանու ընդգրկմամբ, այս կամ այն կենդանու տարբեր սովորությունների ներկայացումով: Նա դրանք ավելի շուտ երեք տարբեր գրվածք է համարում՝ միևնույն վերնագրով և նույն ժանրին պատկանող, քան նույնի երեք խմբագրություն:

⁶ Կարմենի օգտագործած այս տառը խորհրդանշում է Պետրոսի անունը (տե՛ս ծան. 11): Վերնագիրն է Πέτρου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας φυσιολόγου, տե՛ս նաև *Physiologi Graeci singulae variarum aetatum recensiones*, in lucem protulit **F. Sbordone**, Roma, 1936, p. xliii:

⁷ **J. Pitra**, *Spicilegium Solemnense*, vol. 3, Paris, 1855, pp. 374-390.

⁸ **Perry**, “Physiologus,” col. 1077; **McCulloch**, op. cit., p. 19: Միֆայել Ասուրու *Ժամանակագրության* «Փիլոտոն երևցաւ բարոյախաւսան անասնոց և թռչնոց» (Երուսաղեմ, 1870, էջ 53, և «Փիլոտոնոս» տարբերակով երկրորդ խմբագրության մեջ, Երուսաղեմ, 1871, էջ 34) արտահայտությունն՝ ըստ Անասյանի, աղավաղման հետևանք է (**Հ. Անասյան**, *Հայկական մատենագիտություն*, հ. 2, Երևան, 1976, էջ 1330): Սխալը կրկնվել է Վարդան Արևելցու *Հաւաքումն պատմութեան* (Վենետիկ, 1862, էջ 20՝ «Փիլոդոս» տարբերակով) և Մխիթար Այրիվանեցու *Պատմութիւն հայոց* (Մոսկովա, 1861, էջ 35՝ «Փիլարոսոս» տարբերակով) մեջ: Իսկ Մառի կարծիքով (**Н. Марр**, *Сборники притч Вардана. Материалы для истории средневековой армянской литературы*, часть I, СПб, 1899, с. 409) այդ պատմիչների հետ մի գրչի ծանոթությամբ է բացատրվում այն փաստը, որ «Փիլոտոն» ձևով անունը թափանցել է նրա ընդօրինակած ձեռագրի (Հավելում Ա. էմբերյանի ձ., էջ 399. «Փիլոտոն է անուն Բարուխիսի», տե՛ս **Հ. Անասյան**, *Հայկական մատենագիտություն*, հ. 1, Երևան, 1959, էջ 1073-74) և «Փիլոտոն» ձևով՝ իր օգտագործած *P* ձեռագրի և «Փիլատոն» ձևով՝ Պիտրայի հրատարակած տարբերակի մեջ, **Н. Марр**, *ук. соч.*, часть III, СПб, 1894, с. 132, տողատակի տարբերակներ:

Առաջին խմբագրությունը պահպանվել է չորս ձեռագրախմբի կամ ենթա-խմբագրության տեսքով: Մոսկովյան Ս ձեռագրի (Սինոդի գրադարան ձեռ. 432⁹, XI դ., թթ. 192-203) բնագիրը մոտ է առաջին խմբագրության չորրորդ խմբին, սակայն չի նույնանում նրա հետ՝ փոխված է գլուխների հերթականությունը, մեկնություններն ավելի ծավալուն են, ունի այլ ձեռագրախմբերի հետ ընդհանուր ընթերցումներ¹⁰: Այդ ձեռագրի բնագիրն առանձին հրատարակել է Կարնեկեր, ով նաև նկատել է, որ հայերեն թարգմանությունն արվել է մի տարբերակից, որը թեև նույնական չէ, սակայն շատ մոտ է նրան¹¹: Այդ բնագիրն մոտ է նաև լատիներեն Y խմբագրությունը¹²:

Հունարեն Ս ձեռագիրը 35 գլուխ է պարունակում, սակայն նրանում բացատ կա. գլուխ 24-ի «Բորենու մասին») մի փոքր սկզբնական հատվածին հետևում է «Պերիդեքսիոն ծառի մասին» գլխի եզրափակիչ հատվածը, ուստի բացակայում են նաև նրանց միջև ընկած գլուխները՝ «Շնչրի մասին» և «Ինքնիմոնի մասին»: Հայերեն թարգմանության 23 («Մրջնառուծի մասին»), 24 («Աքիսի մասին») և 25 («Միեղջյուրի մասին») գլուխները Ս ձեռագրում տեղափոխված են բնագրի վերջ: Ըստ Մառի և Սերոբյանի՝ հայերեն գլուխների հերթականությունը նախնական է, քանի որ այն հաստատվում է վրացերեն թարգմանությամբ (տե՛ս ստորև)¹³ և հունարեն հնագույն խմբագրությամբ¹⁴, իսկ Ս ձեռագրինը՝ փոփոխության արդյունք: Հունարեն Ս ձեռագրում կա երեք լրացուցիչ գլուխ, որ բացակա են հայերեն և վրացերեն թարգմանություններից. 30-32 (Կարնեկի համարակալմամբ)՝ «Գորտի մասին», «Սալամանդրի մասին», «Ադամանդ քարի մասին», որոնք կամ ձեռագրի մեջ են թափանցել հունարեն մյուս խմբագրություններից¹⁵, կամ հեռացվել են հայ թարգմանչի ձեռքով¹⁶:

⁹ Բարոյախօսի հունարեն խմբագրություններն ուսումնասիրող Կարոլին Մասեն պարզել է, որ Կարնեկեր սխալ համար է նշել և որ իրական համարն է 467 (ըստ Սավայի ցուցակի՝ **Архимандрит Савва**, *Указатель для обозрения Московской Патриаршей Ризницы и библиотеки*, Москва, 1858², с. 76, կամ 318՝ ըստ ավելի հին Վլադիմիրի ձեռագրացուցակի՝ **Архимандрит Владимир**, *Систематическое описание рукописей Московской Синодальной библиотеки. I: Рукописи греческие*, Москва, 1894, сс. 444-449), **С. Macé**, "The Manuscript II of the Greek Physiologus," *Scriptorium* (forthcoming): Ի վերջո, ըստ Մասենի՝ ձեռագիրն է MS Moskva, GIM, Sin. gr. 467 (Vladimir 318):

¹⁰ **Sbordone**, p. xliii:

¹¹ **A. Karnejev**, "Der Physiologus der Moskauer Synodalbibliothek," *Byzantinische Zeitschrift*, 3, 1894, pp. 26-63; հմմտ. նաև **Sbordone**, pp. lxiii-lxiv:

¹² *Physiologus latinus, Versio Y*, edited by **Fr. J. Carmody**, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1941.

¹³ **Н. Мара**, *Физиолог. Армяно-грузинский извод* (Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии IV), 1904, с. 104-105.

¹⁴ **Sbordone**, p. lxv.

¹⁵ **Н. Мара**, *Физиолог. Армяно-грузинский извод*, с. xxviii.

¹⁶ **Sbordone**, p. lxvi.

Հայերեն երկի վերնագիրն է «Բարոյախօս»։ Հունարեն $\varphi\upsilon\varsigma\iota\omicron\lambda\omicron\gamma\omicron\varsigma$ բառի տառացի համարժեքը կլինե՞ր «բնախօս»¹⁷։ Սակայն այդ բառը նշանակում է ոչ միայն «բնության երևույթներ ուսումնասիրող», այլև մեկը, «ով տալիս է բնական աշխարհի անդրանցիկ նշանակության մետաֆիզիկական, բարոյական և ի վերջո՝ միատիկ մեկնաբանությունը»¹⁸։ Ուստի հայերեն համարժեքը շեշտը դնում է նրա բարոյական կողմի վրա։

«Բարոյախօս»-ի մի տարբերակ առաջին անգամ հրատարակել է Պիտրան¹⁹։ Դրա՝ Կայեի ֆրանսերեն թարգմանությունը²⁰ թույլ է տվել Կարնեկին, Լաուխերտին և Սբորդոնեին պատկերացում կազմել հայերեն բնագրի մասին։ Պիտրայի հրատարակության հիմքում երեք ձեռագիր կա՝ երկուսը Վենետիկից²¹, մեկը՝ Փարիզից (Փրզ. 126, ԺԴ դ., թթ. 33-41բ)։ Նրա հրատարակած բնագիրը որոշ տարբերություններ ունի մեր գրքում հրատարակված վաղագույն խմբագրությունից՝ բուն թարգմանությունից, մասնավորապես, նրանում չկա առաջին՝ մոդեստին նվիրված գլուխը։

Հունարեն Π ձեռագրի մեր համեմատությունը հայերեն վերոհիշյալ ամենավաղ խմբագրության հետ, որ պահպանվել է ՄՄ2101, եղմ.2531 և մի շարք այլ ձեռագրերում, բացահայտել է շատ ավելի մեծ համապատասխանություն, քան երբ համեմատության եզրը Պիտրայի հրատարակած բնագիրն էր։

Հայերեն «Բարոյախօս»-ը պահպանվել է բազմաթիվ ձեռագրերով։ Հայերեն ձեռագրերում առականների բարդ պատկերն ուսումնասիրել է Մառը։ Վարդանի առականներին նվիրված եռահատորյակում նա լույս է սփռել թարգմանական և ինքնուրույն առականների հարաբերությունների վրա։ Նա խմբավորել է դրանք հետյալ կերպ՝ եզովպոսի առականներ, որոնց հիմնական կորիզը կրում է «Առակք Ողոմպիանայ» խորագիրը²², Physiologus-ի թարգմանություն «Բարոյախօս»-ն իր հետագա խմբագրություններով հանդերձ, Վարդան Ազեկցու առականները (13-րդ դ.)²³ և հետագայի ծավալուն նյութ մի շարք ժողովածու-

¹⁷ Հմմտ., օրինակ, Փիլոնի թարգմանության մեջ. «բնախօսութիւն» (Փիլ. տես. 31-32) – $\varphi\upsilon\varsigma\iota\omicron\lambda\omicron\gamma\omicron\iota\alpha$ (Philo LA I.60)։

¹⁸ Physiologus, translated (from Latin) by **M. J. Curley**, University of Texas Press, Austin & London, 1979, p. xv.

¹⁹ **J. Pitra**, *Spicilegium Solemnense*, vol. 3, Paris, 1855, pp. 374-390.

²⁰ **C. Cahier**, *Nouveaux mélanges d'archéologie, d'histoire et de littérature sur le Moyen-Age*, Paris, 1874, pp. 106-164: “Du bestiaire.”

²¹ Նա չի նշել համարները։ Վնտկ. 1542, Վնտկ. 1213 և Վնտկ. 902 ձեռագրերը պարունակում են «Բարոյախօս»-ը, իսկ Վնտկ. 1226-ը՝ մի փոքր հատված (1414 թ., թթ. 133բ-134ա)։ Զեռագրացուցակում եղած նկարագրությունից (**Ս. Ճեմեմեան**, *Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մխիթարեանց ի Վենետիկ*, հ. է, 1996, սիւմ. 84, հ. Ը, սիւմ. 226) կարելի է ենթադրել, որ Պիտրան օգտագործել է Վնտկ. 1542 և Վնտկ. 1213 ձեռագրերը։

²² **H. Mapp**, *Сборники притч Бардана*, ч. I, cc. 429-510.

²³ **H. Mapp**, նույն տեղում, ч. III, cc. 65-93.

ներ, որոնցից շատերը վերագրված են Վարդանին²⁴։ Առաջին Ուսումնասիրություն հատորի (1899) զգալի մասը և հատկապես գլուխ 8-ը (էջ 394-428) նվիրված է «Բարոյախօս»-ին, նրա բնագիրն էլ տպված է որպես 3-րդ հատորի (1894) հավելված (էջ 129-175)։ Մառի հրատարակած «հիմնական բնագիրը»²⁵ (ձ. B) 55 գլուխ է պարունակում, որոնցից 23-ը՝ սկսած 34-ից, թարգմանություն չեն, այլ հետագա հավելում։ Զուգահեռաբար Մառը ներկայացրել է նաև այլ խմբագրություններ (ձձ. P, S, C և C²)։

Մեկ այլ գրքում Մառը հրատարակել է «Բարոյախօս»-ն ըստ էջմիածնի 2093 (ներկայիս ՄՄ2101) ձեռագրի՝ ընդօրինակված 1223 թ. Խորանաշատում։ Մառը համեմատել է այն նախորդ հրատարակության մեջ օգտագործած ձեռագրերի հետ։ Հայերեն բնագրին զուգահեռ նա զետեղել է վրացերեն թարգմանությունը, որ պահպանվել է Շատբերդի X դարի մի ձեռագրում²⁶։ Մանրակրկիտ համեմատությունը Մառին հանգեցրել է այն եզրակացության, որ վրացերենը ճշգրիտ թարգմանություն է հայերենից՝ Խորանաշատի ձեռագրի տարբերակից։ Նա քննել է վրացերեն բնագրի հայկաբանությունները, ընդհանուր հայերեն ու վրացերեն ընթերցումները²⁷, նաև կցել ռուսերեն թարգմանություն։ Վրացերեն թարգմանությունն ըստ Մառի VIII-IX դդ. է²⁸։ Հետևաբար հունարենից հայերեն թարգմանությունը պետք է որ VI դարավերջին կամ VII դարասկզբին իրագործված լինի²⁹։ Նա անվանում է այն հունաբան դպրոցի գործ³⁰։ Մառի մեկ այլ ուշագրավ եզրահանգումն այն է, որ հայերենում կարող են լինել հունարեն և անգամ լատիներեն Physiologus-ի հետ երկրորդային կապեր, ինչի վկայությունն է որոշ ձեռագրերում սալամանդրին նվիրված գլխի

²⁴ **Н. Мэпп**, *мюльн տեղում*, ч. II, СПб, 1894.

²⁵ Նրա ձեռագիր B-ն՝ էջմիածնի 453, ներկայիս ՄՄ 466 (1628 թ.), նկարագրված է *Сборники притч Вардана*, ч. III, էջ 17-19:

²⁶ Վրաստանի ԳԱ Կեկելիձեի անվան ձեռագրերի ինստիտուտի S1141 ձեռագիրը զանազան նյութերի ժողովածու է, որ հետագայում լույս է բնծայվել առանձին գրքով՝ *Шатбердский сборник X в.*, Изд. **Б. Гугинишвили, Е. Гунашвили**, Тбилиси, 1979 (գիրքը վրացերեն է, ունի ռուսերեն առաջաբան)։ Գրքում հիշատակված է Մառի իրականացրած վրացերեն «Ֆիզիոլոգոս»-ի առաջին հրատարակությունը (էջ 15), սակայն ոչ մի խոսք չկա նրա՝ հայերենից թարգմանված լինելու մասին։ Տպավորություն է ստեղծվում, որ այն թարգմանված է հունարենից։

²⁷ **Н. Мэпп**, *Физиолог. Армяно-грузинский извод*, § 11-14, сс. xxxii-xxxix.

²⁸ Նույն տեղում, էջ xlviii: Մ. Տառչնիշվիլին վիճարկել է Մառի այդ թվագրումը, ենթադրելով, որ թարգմանությունն ավելի վաղ է, տե՛ս **Michael Tarchnitsvili**, *Geschichte der kirchlichen georgischen Literatur auf Grund des ertsen Bandes der georgischen Literaturgeschichte von K. Kekelidze*, Vatican, 1955, p. 359:

²⁹ **Н. Мэпп**, *Физиолог. Армяно-грузинский извод*, с. xlv.

³⁰ Մառի պատկերացումը հունաբան դպրոցի մասին անշուշտ տարբերվում է այսօր ընդունվածից։ Ըստ նրա՝ թարգմանությունն այնքան տառացի չէ, որ տուժե՛ր ո՛ր կամ նույնիսկ իմաստը, տե՛ս **Н. Мэпп**, *мюльн տեղում*, с. xxix:

առկայությունը³¹: Մեր ուսումնասիրությունը, սակայն, ցույց է տվել, որ այդ գլուխը, ինչպես նաև լրացուցիչ երկրորդ շարքի գլուխների մեծ մասը փոխառված է «Աշխարհացոյց»-ի մի ենթադրյալ չպահպանված խմբագրությունից³²:

Հունաբան դպրոցի վերաբերյալ Մառի ենթագրությանն արձագանքել է Լ. Խաչիկյանը³³, ըստ որի թարգմանությունը 470 թվականից ուշ չի արվել, և կարող էր մի քանի տասնամյակ ավելի վաղ լինել (քանի որ նրա հետքեր կան Եզնիկի մոտ): Այնուամենայնիվ Ս. Արևշատյանի՝ թարգմանական գրականության պարբերացման մեջ այն հայտնվել է հունաբան թարգմանությունների առաջին խմբում (որոնք նա թվագրում է V դարի երրորդ քառորդով)³⁴:

Հայերեն թարգմանության վերջում կա չորս անվերնագիր գլուխ (35-38), որոնք բացակայում են ինչպես հունարենում, այնպես էլ վրացերենում՝ «Արջի մասին», «Ժրահավ թռչնի մասին», «Մեղվի մասին» և «Ագռավի մասին» (այս վերջինը բոլորովին տարբեր է հիմնական բնագրի՝ նույն թռչնին նվիրված 31-րդ գլխից): Լրացուցիչ գլուխների մի երկրորդ շարք հետևում է այդ չորսին՝ հիմնական խմբագրության մի քանի ձեռագրում՝ քսանմեկ գլուխ յոթում (ՄՄ532, ՄՄ735, ՄՄ466, ՄՄ5631, ՄՄ9303, ՄՄ5809, ՄՄ4287), ևս ինը՝ եղմ.2531-ում:

Մաշտոցի անվան Մատենադարանի 35 և Երուսաղեմի Սուրբ Հակոբյանց վանքի յոթ ձեռագրի (եղմ.11, 372, 536, 792, 1352, 1622 և 2531) ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ որոշ ձեռագրերում «Բարոյախօս»-ին ուղեկցում են այլ առակներ և խրատական բնույթի բնագրեր³⁵:

«Բարոյախօս»-ի հայերեն երեք խմբագրություն կա՝

Ա — բուն թարգմանությունը հունարենից³⁶ շատ մոտ հունարեն Ս-ի բնագրին, այն նաև Մառի հայ-վրացական զուգահեռ բնագրի³⁷ հիմքն է և B ձեռագրով ներկայացված բնագրին է Վարդանի առակների նրա եռահատորյակում³⁸:

³¹ H. Mapp, նույն տեղում, էջ xxvi-xxvii: էջ xlix, ծան. 1-ում նա հիշատակում է Գ. Տեր-Մկրտչյանի ենթադրությունը, որ թարգմանությունը կարող էր ժամանակակից լինել Փիլոնի երկերին, քանի որ վերնագրում առկա են «գաղափարել», «արտասանել», «տառ» բառերը:

³² Տե՛ս G. Muradyan, *Physiologus*, appendix 5, էջ 195-196:

³³ Լ. Խաչիկյան, *Եղիշեի Արարածոց մեկնությունը*, Երևան, 1992, էջ 159: Նա նշված հունաբանություններին ավելացրել է «ստորանկեալ» բառը, սակայն ողջ վերնագիրը ոչ հավելում է համարում:

³⁴ С.С. Арешатян, *Формирование философской науки в древней Армении (V-VI вв.)*, Ереван, 173, с. 187 (2016², с. 194).

³⁵ Հմմտ. նաև Հ. Անսյան, *Հայկական մատենագիտություն*, հ. 1, էջ. 1074: Բեռլինի 273 ձեռագրում (Մառի հրատարակած «Վարդանի առակների» ամենաընդարձակ ժողովածուն է) վերնագիրն է «Վարդան վարդապետի ասացեալ առակ բարոյախաւս», տե՛ս N. Karamianz, *Verzeichnis der Armenischen Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Berlin*, Berlin, 1888, էջ 63, ձ. 80:

³⁶ Հրատարակել ենք գրքում (որպես TR)՝ հունարեն սկզբնագրի հետ զուգահեռ (էջ 85-139), նաև թարգմանել անգլերեն (էջ 141-162): Բնագրի հիմքում ՄՄ2101 (1223 թ.), իսկ հունա-

Այն պարունակում է հետևյալ գլուխները (1-34 թարգմանված են, իսկ 35-38 հայերեն հավելյալ գլուխների առաջին շարքն են). 1. Մողես, 2. Առիւծ, 3. Ալթոլոփս, 4. Քարինք հրահանաց, 5. Սղոց, 6. Քարադր, 7. Հաւալուսն, 8. Բու, 9. Արծուի, 10. Փիւնիկ, 11. Յոպոպ, 12. Յիւ, 13. Իժ, 14. Աւձ, 15. Մրջիմն, 16. Յուշկապարիկք և իշացուլք, 17. Ողնի, 18. Աղուէս, 19. Պանթեր/յովազ, 20. Վահանակրեայ, 21. Կաքաւ, 22. Անգղ, 23. Մրջնառիւծ, 24. Աքիս, 25. Միեղջիւր, 26. Կասդորիոս/կուղբ, 27. Բորենի, 28. Շնչրի, 29. Ինքնիմոն/հետահան, 30. Պերիդեքսիոս/կշտապանակ, 31. Ագուաւ, 32. Տատրակ, 33. Ծիծառն, 34. Եղջերու, 35. Արջ, 36. Ժրահաւ, 37. Մեղու, 38. Ագուաւ (տարբեր է 31-ից):

Ամենից անաղարտ կերպով այս տարբերակը պահպանվել է մի շարք ձեռագրերում՝ ՄՄ2101 (1223 թ.), թթ. 69ա-89ա (հավելյալ գլուխների առաջին շարքով 35-38), Եղմ.2531 (հավանաբար ԺԴ դ.), էջ 49-77, ՄՄ532 (1598 թ.), թթ. 110ա-129ա, ՄՄ735 (ԺԴ դ.), թթ. 41բ-50բ (վերջին երեքը՝ լրացուցիչ գլուխների երկու շարքով):

Մի քանի ձեռագիր՝ ՄՄ2174 (1309 թ.), թթ. 10ա-28ա, ՄՄ5631 (1620 թ.), թթ. 169ա-189բ, ՄՄ9303 (ԺԷ դ.), թթ. 2ա-26բ, ՄՄ5809 (ԺԶ-ԺԷ դդ.), թթ. 91բ-95ա և ՄՄ4287 (1640 թ.), թթ. 137ա-185բ, հարում են այս խմբագրությանը, սակայն բավական փոփոխված ու սխալաշատ բնագիր են պարունակում, մյուս կողմից էլ՝ պահպանել են հունարեն սկզբնագրին համապատասխանող բազմաթիվ ընթերցումներ, մինչ վերը նշված «լավագույն» ձեռագրերում դրանք աղավաղվել են: Դրանցում առկա է նաև հավելյալ գլուխների երկու շարքը: Այս խմբին է հարում նաև Պիտրայի հրատարակած բնագիրը:

Հավելյալ երկրորդ շարքի (Եղմ.2531, ՄՄ466, ՄՄ532, ՄՄ735, ՄՄ5631, ՄՄ9303, ՄՄ5809, ՄՄ4287 ձձ-ում) գլուխներն են. 1. «Սաղամանդրոս», 2. «Բոնոսոս», 3. «Կոռկոտիոս», 4. «Զետեբուս», 5. Կին-գազան, 6. «Այծամարդք» (սատիրոսներ), 7. «Ալլադէմ կենդանիք», 8. «Վագր», 9. «Շաւարշան», 10.

րենի՝ Սաղամանդրոս 163 դեպքում հունարենի համար նախընտրելի են համարել առաջին խմբագրության (ըստ Սբորնի հրատարակության, տե՛ս ծան. 5) ընթերցումներ, որոնք հաստատվում են հայերենով: Իսկ 358 դեպքում հայերենի համար նախընտրելի են համարել ձձ. Եղմ.2531, ՄՄ532, ՄՄ735, ՄՄ2044, նաև մի առանձին ձեռագրախմբի (ՄՄ2174, ՄՄ5631, ՄՄ9303, ՄՄ5809, ՄՄ4287) ընթերցումները, քանի որ դրանք հաստատվել են հունարեն սկզբնագրով: Արդյունքում ստացվել են համարյա նույնական հայերեն և հունարեն բնագրեր: Չնայած Մառի հայ-վրացական զուգահեռ բնագրի հիմքում նույն ՄՄ2101 ձեռագիրն է, որը մենք հիմք ենք ընդունել մեր հրատարակության համար, այդ բնագրերի միջև որոշ տարբերություններ կան, քանի որ Մառը ձգտել է հնարավորինս մոտեցնել այն վրացերեն թարգմանությանը, մինչդեռ մեր նպատակն էր մոտեցնել այն հունարեն սկզբնագրին՝ արտացոլելով հայերեն «Բարոյախօս»-ի վաղագույն վիճակը: Ա խմբագրության ֆնական բնագիր՝ առանց տարբերությունների, գետեղված է հետևյալ կայքում՝ <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/arm/physiom/physi.htm>:

³⁷ **Н. Марр**, Физиолог. Армяно-грузинский извод.

³⁸ **Н. Марр**, Сборники притч Вардана, ч. III, 129-175.

«Միեղջերու», 11. «Պասկուճ», 12. Վագր և պասկուճ, 13. «Ջրայնոց» մորթով մարդիկ, 14. «Էջ եղջիրաւոր», 15. «Մարդիկ ագեորք», 16. «Մարդակերք», 25. «Ծովակ ի Կապադովկիա», 26. «Ծովակ ի Թրակէ», 27. «Աղբիւր ի Պեփլագոնիայ», 28. «Ջերմակ ի Փայտակարան», 30. «Մերկիմաստակք»: Եղմ. 2531-ն ունի ևս ինը գլուխ. 17. «Ալկիմոն», 18. «Ըռնգեղջերն», 19. «Աստակոս», 20. «Փոկ», 21. «Եքենէս», 22. «Եսբուէս», 23. «Եթիլ», 24. «Ղեմարոս» և 29. Զանազան հրաշալի լճեր ու աղբյուրներ: Եթե այս գլուխները միայն նշված ձեռագրերում են, ապա առաջին շարքին՝ 35-38, Ա խմբագրության անկապտելի մասն են կազմում և թափանցել են Գ խմբագրության մեջ:

Հետաքրքրական է, որ այս 30 գլուխներից տասնչորսի (1, 2-7, 9-15, 30) դրանք հիմնականում ներկայացնում են կենդանիներ կամ մարդանման արարածներ, իսկ վերջինը նվիրված է հնդկ փիլիսոփաներին) աղբյուրն ականջատորեն «Աշխարհացույցն» է: Ի դեպ, զուգահեռներ ենք գտել նրա և՛ ընդարձակ³⁹ (1, 2-7, 9-15, 30) և՛ համառոտ⁴⁰ (2-9, 15, 30) խմբագրություններում: 8, 9 և 30 գլուխները շատ ավելի երկար են, քան «Աշխարհացույցի» համապատասխան հատվածները: «Մերկիմաստակք» (30) գլխի որոշ մանրամասներ սերում են ընդարձակ, ուրիշները՝ համառոտ խմբագրությունից, կան նաև դրանցում զուգահեռ շունեցող տեղեկություններ: Եվս վեցի (19-24) համար զուգահեռ ենք գտել XIII դարի գիտնական Վանական Վարդապետի «Հարցմունք և պատասխանիք» կոչվող չհրատարակված երկում (ՄՄ5611 ԺԳ դ., և ՄՄ6106 1255 թ.), որի մի լուսանցագրություն (ՄՄ6106, թ. 157ա՝ «Աշխարհացույց») հուշում է, որ սրանց աղբյուրն էլ կարող էր այդ երկը լինել: Այս ամենը վկայում է, որ եղել է «Աշխարհացույցի» մի ավելի ծավալուն՝ չպահպանված (կամ գուցե դեռևս չհայտնաբերված) խմբագրություն, որից «Բարոյախոսի» շարունակողները տեղեկություններ են քաղել ֆանտաստիկ արարածների մասին:

Դատելով նկարագրություններից՝ Ա խմբագրությունն են պարունակում նաև հետևյալ ձձ.՝ Վնտկ.1213 (ԺԳ դ.), թթ. 327բ-335բ (հավանաբար օգտագործվել է Պիտրայի հրատարակության մեջ), Վիեն.29 (1746 թ.), 5ա-19բ, Վիեն.167 (ԺԳ դ.), թ. 150բ, Վիեն.263 (1705-14 թթ.), թթ. 358բ-365ա, Վիեն.988 (1685-1720?), թթ. 10ա-25բ, Վիեն.1130 (ԺԷ-ԺԸ դդ.), թթ. 25ա-36ա (վերջինս հավանաբար մոտ է ՄՄ2174-ի տարբերակին), Վնտկ.1542 (1836-7 թթ.), թթ. 399-414 (հավանաբար մոտ է ՄՄ2174-ի տարբերակին և օգտագործվել է Պիտրայի գրքում), Վնտկ.902 (1670-ից առաջ), թթ. 451-476:

Բ խմբագրությունը բաղկացած է քսանվեց գլխից: Ա-ի համեմատ նրանում փոխված են որոշ կենդանիների բնութագրերը, մեկնողական հատվածներն ավելի երկար են կամ ավելի կարճ, կան և ուրիշ տարբերություններ: Ձեռա-

³⁹ Ա. Սուֆրեան, Աշխարհացույց Մովսիսի Խորենացու, Վենետիկ, 1881:

⁴⁰ Ա. Աբրահամյան, Անանիա Շիրակացու մատենագրությունը, Երևան, 1944, էջ 336-354:

գրերն են ՍՊբ10 (Մառի P), ՄՄ2285 (1725 թ.), թթ. 277ա-286ա, ՄՄ5626 (1696 թ.), թթ. 296բ-305ա, եղմ.1622 (1449-1455 թթ.), էջ 697-719: Կան նաև թերի ձեռագրեր՝ ՄՄ5118 (1412 թ.), թթ. 345ա-346բ, ՄՄ609 (1737), թթ. 198բ-201բ:

Գ խմբագրություն⁴¹. Բաղկացած է 16 գլխից՝ Ա խմբագրության թարգմանված գլուխներից 13 (2-11, 13, 14, 18) և լրացուցիչ գլուխների առաջին շարքից երեք (35-37): Ա-ի բազմաթիվ գլուխներ բացակայում են, սակայն նրանց նախնական հերթականությունը պահպանված է. 1. Առիւծ, 2. Ուրիլոս (տարընթերցումներ՝ թէոփիլոս, թէոփալոս, թէոփալաս), 3. Հրաքար, 4. Սղոց, 5. Քարադրոս, 6. Հաւալուսն, 7. Բու, 8. Արծիւ, 9. Արմաւ, 10. Յոպոպ, 11. Իժ, 12. Օձ, 13. Աղուէս, 14. Արջ, 15. Ժրահաւ, 16. Մեղու: Այս խմբագրությանը հատուկ են խոսակցական լեզվի տարրեր: Նրա հիմնական ձեռագրերն են ՄՄ1887 (Ժէ դ.), թթ. 181բ-187ա, և ՄՄ5435 (1400 թ.), թթ. 539ա-542բ: Այս խմբագրությունից սերող մի տարբերակ բնորոշել ենք որպէս ենթախմբագրություն C՝ վկայված արդեն ԺԲ դարի մի ձեռագրում (ՄՄ2783), մեկ ուրիշն էլ՝ S:

C — ի ձեռագրերն են (նույն 16 գլուխներով). ՄՄ40 (ԺԳ դ.), թթ. 1ա-3բ, ՄՄ923 (Ժէ դ.), թթ. 13ա-16բ, ՄՄ1722 (Մառն այն անվանել է ձ. C²), ՄՄ2532 (ԺԳ դ.), թթ. 125բ-137բ, ՄՄ2783 (ԺԲ դ.), թթ. 222ա-226բ, ՄՄ2890 (1718 թ.), թթ. 333ա-336բ, ՄՄ4724 (1611 թ.), թթ. 219բ-223ա, ՄՄ4749 (1575 թ.), թթ. 442բ-443ա, ՄՄ5254 (1280), թթ. 182բ-190բ, ՄՄ6724 (Ժէ դ.), թթ. 134բ-138բ, ՄՄ7260 (Ժէ դ.), թթ. 13բ-142բ, ՄՄ8811, ՄՄ10236 (1700-1701 թթ.), թթ. 461բ- 467ա, եղմ.11 (1634 թ.), էջ 694-701, եղմ. 792 (1678 թ.), էջ 435-439, ՄՄ1722 (ԺԵ դ.), 77բ-83բ:

S — սա C ենթախմբագրությունից սերող ենթախմբագրություն է՝ «Արմաւ»-ի և «Յոպոպ»-ի միջև հինգ «Առակք, որ ասացին իմաստունքն և խրատ»-ի («Աղքատ և արծիւ», «Խոզք և էջր և աւանակք», «Այրի և գող տղայն», «Իմաստուն աւագէշ», «Իշխան և ձկունք»⁴²) և վերջում «Մարգարիտ»⁴³-ի հավելումով: Ձեռագրերն են ՄՄ679 (1660 թ.), թթ. 223բ-242ա, ՄՄ3854 (1471 թ.), թթ. 193ա-206բ, ՄՄ4231 (ԺԵ դ.), թթ. 59բ-66ա (Մառի S ձեռագիրն է):

Նշենք, որ Մառը ընդամենը յոթ ձեռագիր է օգտագործել (ներկայիս ՄՄ2101, ՄՄ466, ՍՊբ10, ՄՄ1887, ՄՄ1722, ՄՄ4231, ՄՄ40), որոնք պարունակում են բոլոր նշված խմբագրություններն ու ենթախմբագրությունները՝ բացի Ա-ի ՄՄ2174, ՄՄ5631, ՄՄ9303, ՄՄ5809 և ՄՄ4287 ձեռագրերով ներկայաց-

⁴¹ Հրատարակել ենք զբոս (որպէս C), էջ 166-184: Քննական բնագրի տողատակում արտացոլված են նաև նրա երկու ենթախմբագրությունները (c և S) պարունակող ձեռագրերի տարընթերցումները:

⁴² Այս գլուխների բնագիրը տե՛ս H. Mapp, *Сборнику притч Вардана*, ч. III, cc. 147-149:

⁴³ Այս գլխի բնագիրը տե՛ս G. Muradyan, *Physiologus*, էջ 208-209:

ված խմբից: Բոլորը՝ բացի ՄՄ2101-ից, առկա էին առաջին գրքում⁴⁴, որտեղ Ա խմբագրությունը (TR) ներկայացված է միայն բավական աղավաղված բնագիր պարունակող ՄՄ466-ով (B ձ.), Բ խմբագրությունը (P)՝ ՄՊԲ10 (SABB640)-ով, Գ խմբագրությունը (C)՝ ՄՄ1887-ով, իսկ ենթախմբագրությունները՝ ՄՄ1722-ով ու ՄՄ40-ով (c) և ՄՄ4231-ով (S): P և C խմբագրության գլուխները գետեղված են որպես հիմնական բնագրի գլուխների տարբերակներ՝ անմիջապես դրանցից հետո: P-ի պարագայում որոշ գլուխների դեպքում Մառն ալ կերպ է վարվել՝ ներկայացնելով այն B-ից շեղվող ընդարձակ տարբերումների ձևով:

Մեր գրքի առաջաբանը, բացի ձեռագրերի և խմբագրությունների մանրամասն նկարագրությունից, պարունակում է նաև հետևյալ բաժինները. 8. «Թարգմանական տեխնիկա և լեզվական առանձնահատկություններ» (էջ 58-70. դրանք հատուկ են վաղ՝ դասական շրջանի թարգմանություններին), 9. «Աստվածաշնչյան մեջբերումների արտացոլումը հայերեն թարգմանության մեջ» (էջ 71-72), 10. «Բարոյախոսի հետքերը հետագա հեղինակների մոտ» (էջ 72-81՝ այդպիսիք կան եզրիկի մոտ, Ագաթանգեղոսի երկի՝ Գրիգորի Վարդապետության մեջ, Նղիշի «Մեկնութիւն արարածոց»-ում, Հովհաննես Երզնկացու, Փիլոնի մի մեկնիչի մոտ, Վարդան Բարձրբերդցուն՝ Սաղմոսների մեկնության մեջ, Ներսես Շնորհալու և Գրիգոր Խլաթեցի Մերենցի՝ խորանների մեկնություններում, Մխիթար Գոշի և Վարդան Այգեկցու առակներում և այլն), 11. «Թարգմանության ժամանակը» (էջ 81-82. բնագրում առկա՝ տարբեր տոմարների պատկանող ամսանունների համադրումը վկայում է, որ այն թարգմանվել է մինչև 470 թ., ընդ որում դեպի V դարի սկիզբ հավանականությունն աճում է), 12. «Եզրակացություններ»:

Մեր գրքում ներկայացված չէ միայն հայերեն Բ խմբագրությունը, ուստի ստորև հրապարակում ենք այն: Բ-ն Ա-ից տարբերվում է ոչ միայն գլուխների կազմով, այլև բնագրով. մասնավորապես բաց են թողած աստվածաշնչյան մեջբերումները, հատկապես գլուխների սկզբում, որոշ դեպքերում դրանք տեղափոխված են գլխի վերջ:

Բովանդակային տարբերություններից ամենից հետաքրքրականն է միեղջյուրի (գլուխ 26) հետևյալ «բարք»-ը: Երբ նա հայտնվում է լեռան գագաթին, և որսորդները նեղում են նրան, ցանկանալով բռնել, նա ցած է նետվում և կանգնում իր եղջյուրի վրա՝ առանց վնասվելու: Սա զարմանալիորեն հիշեցնում է քարայծի բնութագիրը Սանկտ-Պետերբուրգի Սալտիկով-Շչեգրինի գրադարանում պահվող XII դարի լատիներեն նկարազարդ «Բեստիարիում»-ում (Lat. Q.v. V.I.)⁴⁵:

⁴⁴ H. Mapp, *Сборники притч Вардана*, ч. III.

⁴⁵ See *The Medieval Bestiary, Text and Commentary* by Xenia Muratova, Moscow: Iskustvo Art Publishers, 1984, p. 114: Այստեղ նաև նշվում է, որ փառայծին սովորաբար

նախավերջին՝ «Գաղտակրոս»⁴⁶ գլուխը, որը թարգմանական Ա խմբագրությունից չէ, այս խմբագրության անկապտելի մաս համարելով՝ ներկայացրել ենք իր տեղում:

Օգտագործել ենք հետևյալ ձեռագրերը.

A – եղմ. 1622 (1449-1455 թթ.), էջ 697-719⁴⁷:

B – ՄՄ5626 (1696 թ.), թթ. 296ա-305ա: Գլուխների դասավորությամբ նույնանում է նախորդի հետ և նրա հետ բազմաթիվ տարբերություններ է կիսում:

C – ՄՄ2285 (1725 թ.), թթ. 277ա-286բ՝ չկա 20-րդ՝ պորդոքսոնի գլուխը, 16-րդ՝ աղվեսի գլուխը տեղափոխված է 12-րդ՝ օձին նվիրված գլխից և նրան հետևող հավելված «Արջ»-ից հետո: Վերջում ավելացված են գլուխներ՝ «Վիշապ մի ի հնդիկս», «Ծառ մի աշխարհն արևմտից», «Ասիդ և Նեսայն», «Փլիսոր», «Մեղուք»: Այս ձեռագրի բնագիրը բավական տարբերություններ ունի մյուսներից, իսկ նրա որոշ հատվածներ նույնանում են համառոտ Գ խմբագրության հետ (օրինակ՝ 2. «աթողութիս»-ի «ծարակոտ և մրգասէր» բարքը, 3. «հրաքար»-ի՝ «հրահան քարինք»-ի միմյանց շփելուց բոցավառվելը, 4. «սղոց»-ի՝ նավերը երկու կեսի պատռելու բարքը և նավի պաշտպան դելֆինները, 7. «բու»-ն «գիշակեր է և հպարտ, խաւարաւ կերակրի», 9. «արմաւ»-ի ծափ տալը և մեկնողական հատվածը, 12. «աւծ»-ի՝ թույնը քարին դնելու և բերանը ողողելու բարքը, 13 «աղուէս»-ի խոսքը՝ «մեռեալս յարուցեալ ուտեմ գկենդանիքը»): Գ-ին է մոտեցնում նաև հավելյալ «Արջ» և «Ժրահաւ» գլուխների առակայությունը:

P – ՄՊբ10⁴⁸, թթ. 52բ-151ա՝ չունի մողեսի⁴⁹, նաև վերջին երկու՝ գաղտակրոսի և միեղջյուրի գլուխները, հրաքարից հետո ավելացված է Ողոմ-

պատկերում են եղջյուրները գետնի մեջ խրված: Ըստ այս և ուրիշ «Բեստիարիում»-ների՝ նրա եղջյուրներն այնքան ամուր են, որ փրկում են նրան՝ բարձր սարից ընկնելիս:

⁴⁶ Բառն այս ձևով բացակայում է բառարաններից, սակայն կա «գաղտակուր»՝ «ծովային խեցեմորթ» իմաստով, որի մի տարբերակ է «գաղտակրոս»-ը:

⁴⁷ Խորին շնորհակալություն ենք հայտնում Սուրբ Հակոբյանց վանքի ձեռագրաց մատենադարանի տնօրեն Հայր Շնորհի Պալոյանին՝ այդ էջերի թվային պատկերները մեզ սիրահոժար տրամադրելու համար:

⁴⁸ Այս ձեռագիրը (որ պահվում Ռուսաստանի Ազգային՝ նախկին Սալտիկով-Շչեդրինի անվան հանրային գրադարանում) մեզ համար մատչելի չէ, ուստի օգտվել ենք նրա բնագրից Մառի վերատադրությամբ (ինչպես նշվեց, մա որոշ գլուխների համար մեջբերել է այդ ձեռագրի բնագիրն ամբողջությամբ, որպես հիմնական բնագրի տարբերակ, իսկ այլ դեպքերում ներկայացրել այն ընդարձակ տարբերությունների տեսքով): Նկարագրությունը տե՛ս **К.Н. Юзбашян**, “Армянские рукописи в петербургских собраниях, Каталог,” *Православный Палестинский сборник*, 104^я (41^я выпуск), СПб, 2005, сс. 9-10, рук. 10. Կ. Յուզբաշյանի նկարագրության մեջ տարօրինակ կերպով գրված է. “Татеваци, Проповеди, нач. «Բարոյախօսն Փիլատոս...»”, և ձեռագրի ժամանակը չի նշվում: Հավանաբար, այն նշված չէ նաև հին ձեռագրացուցակում, որը մեզ համար մատչելի չէ, տե՛ս

պիանոսի ինն առակ, «Ողնի»-ն (15) տեղափոխված է «Ծիծառն»-ից (24) հետո, իսկ «Ողնու»-ն հետևում է «Յովագ»-ը (17):

Գլուխների տարբեր հերթականության դեպքում նախընտրելի ենք համարել եղմ. 1622 և ՄՄ5626 ձեռագրերինը, որն առավել մոտ է Ա խմբագրությանը:

Հերթականությամբ համարակալել ենք գլուխները՝ օժտելով դրանք ձեռագրերում բացակայող կարճ վերնագրերով, նաև քառակուսի փակագծերում ավելացրել Ա խմբագրության՝ բուն թարգմանության համապատասխան գլուխների և պարբերությունների համարները:

Dorn, *Catalogue des manuscrits et xylographes orientaux de la bibliothèque impériale publique de St.Pétersbourg*, St.Pétersbourg, 1852, p. 571, m. 640:

⁴⁹ Մառի հրատարակության մեջ այս գլխի P-ի տարբերակ չկա, սակայն նրա համարակալումից պակասում է 26 P, այնինչ կան 25 P (վահանակի) և 27 P (պորդոֆտն), որոնց միջև այս խմբագրության մեջ տեղ է գտել մողեսի գլուխը: Թվում է՝ Մառը թյուրիմացաբար բաց է թողել 26 P-ն, մոռանալով բաղդատել այն 1 B-ի հետ:

ԽՐԱՏՔ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱՅ ՎԱՍՆ ԳԱԶԱՆԱՅ ԵՒ ՍՈՂՆՈՅ ՅԱՂԱԳՍ ԱՐԴԱՐՈՅ ԵՒ
ՄԵՂԱԽՈՐԱՅ ԱԻՐԻՆԱԿԻ¹

1. [Առիւծ²]

[2.2] Բարոյախօսն ասէ³ վասն առիւծուն, քանզի⁴ Յակոբ⁵ յորժամ արհ-
նեաց զորդի⁶ իւր զՅուդայ, ասաց. «Կորիւն⁷ առիւծոյ Յուդայ»⁸: [2.3] Բա-
րոյախօսն ասէ, թէ⁹ .գ. բարք են առիւծու¹⁰. [2.4] նախ¹¹ յորժամ ճեմեալ
զնա¹² հոտ առնու ի¹³ յորսորդացն¹⁴, ձեռովն խաղաղէ զհետ¹⁵, զի մի զհետ
նորա գնացեն որսորդքն¹⁶ և¹⁷, գտանիցեն զնա¹⁷ և ունիցին¹⁸:

[2.5-7] Մեկնութիւն բանիս. Պարտ է իմանալ¹⁹ առիւծն զՏէրն մեր Յիսուս
Քրիստոս նշանակէ²⁰, որ ի յազգէն Յուդայի էր և յարմատոյն յեփեսայ. ծնաւ ի
սուրբ կուսէն Մարիամայ, որ առաքեցաւ ի²¹ հաւրէն, ծածկեաց²² և խաղաղեաց
զիմանալի զհետն իւր, [2.8-10] որպէս ասէ մեծն Դաւիթ²³. «Խոնարհեցոյց զեր-
կինս և էջ, և մէգ ի ներքոյ ոտից նորա»²⁴, և «բանն մարմին եղև և բնակեաց ի

¹ A B չիք վերնագիր | P Բարոյախօսն Փիլատոս ըստ բնութեան բարուց ասացեալ

² Ա խմբ. Առիւծ = λέων

³ P Փիլատոս սկսաւ խօսել

⁴ C P թէ չիս վասն առիւծուն, քանզի

⁵ C + նախապետն

⁶ C զորդիսն

⁷ C կորիւնդ

⁸ Ծնն. ԽԹ 9 | C + [2.1] Զի առիւծն թագաւոր է ի վերայ ամենայն գազանաց՝ հզօր, զօրաւոր
և յիմաստուն:

⁹ P չիք | C չիք բարոյախօսն ասէ, թէ.

¹⁰ C ունի առիւծն չիս են առիւծու

¹¹ C մինն | P ա.

¹² C յորս ելանէ, ճեմի և յանկարծակի չիս յորժամ ճեմեալ զնա և

¹³ P հարկանի չիս առնու ի

¹⁴ C զհոտ յորսորդի և երկուցեալ փախչի և չիս ի յորսորդացն

¹⁵ C և զհետ ագուն խաղաղէ P վասն որոյ խաղաղէ ագովն զհետն չիս ձեռովն խաղաղէ զհետ

¹⁶ P վարեացեն որսորդքն C գնացեալ որսորդաց չիս նորա գնացեն որսորդքն և

¹⁷ P ի մայրոջն | C ըմբռնեցեն զնա

¹⁸ C չիք և ունիցին

¹⁹ C չիք մեկնութիւն բանիցս. Պարտ է իմանալ | P + զիմանալի

²⁰ P չիք

²¹ P + մշտնջենաւոր

²² C ծածկեալ չիս որ առաքեցաւ ի հաւրէն, ծածկեաց

²³ P մարգարէն ասէ չիս ասէ մեծն Դաւիթ

²⁴ Սաղ. ԺԷ 10

մեզ»¹, և անծանալ եղեալ վերին զուարթնոցն, որք² ասէին ի վերանալն. «Ո՛վ է սա թագաւոր փառաց»³:

[2.11] Երկրորդ բարքն առիւծոյ⁴ յորժամ⁵ ննջէ⁶, ի բաց կան աչք նորա⁷: [2.12] Ըստ նմա որ ասէ. «Ես ննջեմ և սիրտ իմ⁸ արթուն կայ»⁹: [2.13] Զի թէպէտ և մարմնովն ննջէր տէրն¹⁰, այլ աստուածութեամբ ցանկ¹¹ արթուն կայր, [2.14] որպէս ասէ Դաւիթ¹². «ոչ ննջէ և ոչ ի քուն երթայ¹³ պահապանն Իսրայէլի»¹⁴:

[2.15] Երրորդ¹⁵ բարքն առիւծոյն¹⁶, յորժամ ծնանի մատակ¹⁷ առիւծն զկորիւնն, մեռեալ ծնանի¹⁸: [2.16] Ապա նստեալ¹⁹ պահէ զորդի²⁰ իւր, մինչև²¹ գայ հայրն նորա յերրորդ աւուրն²² և փչէ ի ճակատն²³ նորա և յարուցանէ զնա²⁴: [2.17] Այնպէս²⁵ և ամենակալն Աստուած²⁶ հայրն երկնաւոր, յարոյց զորդի իւր Յիսուս²⁷ զանդրանիկն ամենայն արարածոց²⁸ յաւուր յերրորդի և նստոյց ընդ աջմէ իւրմէ²⁹:

¹ Յովն. Ա. 14

² Ք չիք

³ Սաղ. 8 | ԻԳ C չիք որպէս ասէ մեծն Դաւիթ. «Խոնահեցոյց զերկինս և էջ, և մէզ ի ներքոյ ոտից նորա», և «բանն մարմին եղև և բնակեաց ի մեզ», և անծանաթ եղեալ վերին զուարթնոցն, որք ասէին ի վերանալն. «Ո՛վ է սա թագաւոր փառաց»

⁴ Ք չիք | C + այս է, զի

⁵ C + արթուն լինի և կամ

⁶ P + առիւծն

⁷ C աչք ի բաց մնա P ի բաց լինին աչք նորա փ/ս ի բաց կան աչք նորա

⁸ P + և աչք իմ

⁹ Երգ Ե 2 | C չիք Ըստ նմա ասէ. «Ես ննջեմ և սիրտ իմ արթուն կայ»

¹⁰ P + ե[ր]բէ | C Նոյնպէս Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս թէպէտ ննջէր փ/ս Զի թէպէտ և մարմնովն ննջէր տէրն

¹¹ C P չիք

¹² P Դաւիթ ասէր

¹³ P երթայր

¹⁴ Սաղ. ձԻ 4 | C + Նա և Սողոմոն ասէ, թէ. «Ես ննջեցի և սիրտ իմ արթուն կայ» (հմմտ. Երգ Ե 2)

¹⁵ C երեք P իսկ .գ.

¹⁶ P + այս է | C առիւծին այն է

¹⁷ P մանուկ

¹⁸ C լինի

¹⁹ C և մայրն նստեալ փ/ս ապա նստեալ

²⁰ P նստի պահել զորդիսն

²¹ C զնա և սգայ զատուրս .գ., և երբորդ ատուրն փ/ս զորդի իւր, մինչև

²² C և գոռա մեծածայն և փ/ս նորա յերբորդ ատուրն

²³ C յերեսս

²⁴ C զմեռեալ կորիւնն

²⁵ P նոյնպէս C այսպէս

²⁶ A B + և

²⁷ C Յիսուս Քրիստոս զորդին իւր փ/ս զորդի իւր Յիսուս

²⁸ Կողոս. Ա. 15 | C չիք զանդրանիկն ամենայն արարածոց

²⁹ C իւր

[2.18] Ապա ուրեմն բարուք ասաց¹. «կորիւն առիւծու Յուդայ». և «է որ² յարուցանէ զնա»³: [2.19] Բարուք խաւսեցաւ բարուախաւսն վասն առեւծոյ⁴:

2 [Աթոլաւիս⁵]

[3.1] Բարուախաւսն ասէ⁶. է էրէ ինչ⁷, որ կոչի աթոլաւիս⁸: [3.2] Սաստիկ գազան է, մինչ զի որսորդաց ոչ է հնար զնա ի բուն հարկանել⁹: [3.3] Ունի¹⁰ եղջիրս երկայնս և սղոցաձևս, մինչ զի զծառս մեծամեծս սղոցէ և կտրէ¹¹: [3.4-5] Եւ յորժամ ծարաւի, գայ ի գետն¹² ըմպել ջուր¹³, և են անդ պրակք մանրոստոց¹⁴: [3.6] Եւ խառնին ոստք ընդ եղջիրս նորա, և կապին եղջիրքն ընդ ոստն¹⁵, [3.7] և լսեն զձայն¹⁶ նորա որսորդքն և գան¹⁷ սպանանեն զնա:

[3.8] Մեկնութիւն բանիս այս է¹⁸: Այսպէս և դու, ով մարդ, մարմնովդ նահատակեա¹⁹, մինչդեռ վստահ ես յեղջուրսդ քո՝ սղոցեալ և կտրեալ²⁰ ի քէն²¹ զարծաթսիրութիւն, զմրուր աշխարհիս²², զպատրանք²³ սատանայի: [3.9] Եւ ապա²⁴ ուրախ լինին ի քեզ հրեշտակք, և բերկրին ի քեզ զարութիւնք երկնից:

¹ P + Յակոբ քէ

² C P ով *ի/ս* է որ

³ Մնն. ԽԹ 9:

⁴ P + և վասն կորեանց նորա | C *չ/ք* Ապա ուրեմն բարուք... վասն առեւծոյ

⁵ Ա. Խմբ. Աթոլոփոս = ἀνθόλοψ

⁶ C P *չ/ք* բարուախաւսն ասէ

⁷ P ինչ էրէ

⁸ P աթոլոփոս | C մի մեծ յոյժ և ահագին, որոյ անունն կոչի ոփիլոս *ի/ս* ինչ էրէ ինչ, որ կոչի աթոլաւիս

⁹ C ոչ է հնար որսորդացն ըմբռնել զնա *ի/ս* որսորդաց ոչ է հնար զնա ի բուն հարկանել

¹⁰ C + և

¹¹ P սղոցել և կտրել C սղոցէ և հատանէ

¹² P + Առածանի

¹³ P *չ/ք* ըմպել ջուր

¹⁴ P ոստք | C *չ/ք* Եւ յորժամ ծարաւի, գա ի գետն՝ ըմպել ջուր, և են անդ պրակք մանրոստոց

¹⁵ P ոստք | C Եւ ահագին գորութենէն ոչինչ հնարիւք կարեն որսալ զնա: Եւ զի է յոյժ ծարաւիւտ և մեղաւեր, վասն որոյ և որսորդացն գնացեալ ի վտակս ջուրց, դնեն ականատ ի ջուրն և ի մեղաց խնծորաց ի ծայրս և ընդ վիմաւ տարեալ արացուցեալ պարանն: Եւ գազանն ծարաւեալ գայ ի ջուրն և մտեալ ի նա ըմպէ: Եւ տեսեալ զխնծորն ի վերայ ջրոյն, խաղայ ընդ նա և ուրախանայ և ոչ գիտէ գորոգայթն ի ջուրն թագուցեալ: Իսկոյն ըմբռնի յորոգայթն և սաստիկ գոչէ *ի/ս* և խառնին ոստք... ընդ ոստքն

¹⁶ P գգոչիւն

¹⁷ C Առ որ լուեալ որսորդացն զձայնն նորա և եկեալ *ի/ս* և լսեն զձայն նորա որսորդքն և գան

¹⁸ C P *չ/ք*

¹⁹ C մարմնովդ ջանայ P նահատակեա մարմնովդ *ի/ս* մարմնովդ նահատակեա

²⁰ C P սղոցել և կտրել

²¹ P + զշատխօսութիւն

²² P զմրուր աշխարհի | C զամենայն շարութիւն և *ի/ս* զարծաթսիրութիւն... զմրուր աշխարհիս

²³ P զպատրանս

²⁴ P զի *ի/ս* և ապա

[3.10].Բ. եղջիւրք Հին և Նոր Կտակարանքն են¹: [3.11] Այլ զգոյշ լեր, գուցէ և² խաղալցես ընդ ոստքն, այսինքն՝ աշխարհի³ ցնորք՝ ընդ հեշտութիւն և կամ ընդ հանդերձս: [3.12] Եւ խաղաղիս և կամ շաղախիս⁴ յորոգայթ թշնամոյն, և գտանէ զքեզ⁵ որսորդն սատանայ⁶:

3 [Քարինք հրահանաց⁷]

[4.0] Ի գինոյ և ի կնոջէ ըմբռնեալ, և սպանիցէ⁸ զքեզ⁹: [4.1] Բարուխաւան ասէ¹⁰. Են քարինք¹¹ հրահանաց՝ արու և էգ¹². [4.2] մինչ ի զատ են ի միմեանց, ոչ հանեն¹³ հրդեհս. ապա թէ ի մաւտ տանիցեն զարուն առ¹⁴ յէգն, հուր հանէ¹⁵ և այրէ զվայրս բազումս¹⁶:

[4.3] Մեկնութիւն բանիս¹⁷. տէ՛ս, ո՛վ առաքինի, որ ի նահատակութեանդ¹⁸ ես, [4.4] Սամսոն և Յովսէփ արդարք էին և վասն կանանց անկան ի փորձութիւն¹⁹: [4.5] Ապա բարիոք ասաց բարուխաւան վասն կրանաւորացն, զի ապրեացին²⁰:

¹ C չիք [3.9-10]

² B չիք P + դու

³ P որ աշխարհիս են *փի* ոստքն, այսինքն աշխարհի

⁴ P շաղախեալ պատիս *փի* խաղաղիս և կամ շաղախիս

⁵ P + չար

⁶ C Զի մի խաղալի լիցիս թշնամոյն և ըմբռնիս յորոգայթ նորա, և սպանանէ զքեզ յորոգայթն նորա հոգով յափտեան *փի* [3.11-12]

⁷ Ա խմբ. Քարինք հրահանաց = λίθοι πυροβόλοι

⁸ P ապականիցէ

⁹ Հմմտ. Սիրաբ ԺԹ 2 | C չիք Ի գինոյ և ի կնոջէ ըմբռնեալ, և սպանիցէ զքեզ | *Խնչպէս և Ա խմբագրութեան ձեռագրերում, այս գլխի առաջին նախադասութիւնը հանգէս է գալիս որպէս նախորդ գլխի վերջին նախադասութիւն, սակայն ինչպէս այստեղ, այնպէս էլ մեր գրքում ուղղել ենք այդ սխալը:*

¹⁰ C չիք Բարուխաւան ասէ

¹¹ C + ինչ

¹² C ի լերինս, որ կոչի հրաբար *փի* հրահանաց արու և էգ

¹³ P հատանեն

¹⁴ P չիք

¹⁵ P ելանէ հրդեհս *փի* հուր հանէ

¹⁶ C որ ոչ զոք վնասեն, որքան հետի են ի միմեանց, մինչև առեալ գնա շփեն յիւրար, հուր ելեալ հրդեհէ *փի* [4.2]

¹⁷ P չիք

¹⁸ A B նահատակութիւնդ *փի* ի նահատակութեանդ

¹⁹ C Սոյնպէս և սատանայ ոչ կարէ վնասել ինչ, եթէ ոչ ընկեր և համահունչ լինին և շփեն: Սատանայ և հուր յափտենից հանեն և կամաւ հրդեհեն զհոգիս իւրեանց ի հուր անշիջելի *փի* [4.3]

²⁰ C P չիք [4.5]

4 [Սղոց¹]

[5.1] Բարոյախօսն ասէ². է գազան ինչ³ ի ծովու⁴, որ կոչի սղոց, և թևս երկայն ունի⁵ բլրաձևս: [5.2] Յորժամ⁶ տեսանէ զնաւնս առագաստեալս⁷, նմանի նաւանցն⁸ և ամբառնայ⁹ զթևս ի բարձրութիւն առագաստացն¹⁰ և հակառակի ընդ նաւն¹¹. [5.3] որպէս թէ¹² ասպարէզս .լ. կամ .խ., և յորժամ¹³ վաստակի, խոնարհեցուցանէ զթևսն և յինքն¹⁴ ամփոփէ յաշխատութենէն: [5.4] եւ ալիքն տանին զնա յառաջին տեղին իւր¹⁵:

[5.5] Մեկնութիւն բանիս¹⁶. Ծովն յաշխարհիս աւրինակ է, [5.6] և նաւն՝ սրբոց մարգարէից, որք նաւեցին ընդ աշխարհս¹⁷: եւ¹⁸ հակառակորդն սատանայ ոչ կարաց յաղթել նոցա: [5.7] Իսկ որք ոչ կարեն համբերել մինչև ի սպառ սրբութեամբ [5.8] կրթել ի գործ բարութեան և ոչ հանեն ի գլուխ զառաքինութիւնն կամ պոռնկութեամբ կամ զաւշաքաղութեամբ կամ արբեցութեամբ կամ ալ ինչ չարեաւք, [5.9] նոքա¹⁹ որպէս զնաւս ընկղմին ի խորս ծովուն²⁰:

¹ Ա. խմբ. սղոց = πρίων

² C P չիք Բարոյախօսն ասէ

³ B է գազան մի P այլ ինչ գազան

⁴ C ծով

⁵ B և թևս երկայնութիւն C եւ յոյժ թշնամի է նաւոց և ունի թևս երկայնս և P թևս երկայնս ունի և չիւ և թևս երկայն ունի

⁶ P իբրև C եւ յորժամ

⁷ C զնաւն առագաստեալ

⁸ C նաւոց P նոցա

⁹ P յամբառնալ չիւ և ամբառնայ

¹⁰ C առագաստին

¹¹ C P նաւսն

¹² P և երբա չիւ որպէս թէ

¹³ P .գ., բայց C .խ., և յորժամ չիւ .լ. կամ .խ., և յորժամ

¹⁴ C և ինքն P յինքն չիւ և յինքն

¹⁵ C Խաղաղի և նաւն վարեալ յալեացն յառաջ իբրև վտաւանդ մի: Եւ անդի արձակեալ գազանին, սրընթաց գայ անցանէ ընդ մէջ նաւին և պատառէ ընդ երկուս և կորուստ գործէ այնոցիկ, որ ի նաւին իցեն, և ի խորս ծովու ընկղմէ: Իսկ եթէ նաւն թեթև է ի բեռանց, ոչ կարէ վնասել: Եւ մին վասն պահապանացն, որ կոչին դրիմֆ, որք պահեն զնաւն, և մէկ վասն թեթևութեանն [չիւ 5.4]

¹⁶ C P չիք Մեկնութիւն բանիս

¹⁷ C նաւն օրինակ է աշխարհիս չիւ Ծովն յաշխարհիս ... նաւեցին ընդ աշխարհս

¹⁸ C P չիք

¹⁹ P չիք այլ ինչ չարեաւք, նոքա

²⁰ C և գազանն՝ սատանայի, որ հակառակէ մարդկան, զի յորժամ գտանէ զմարդն մերկացեալ ի շնորհացն Աստուծոյ և զպահապան հրեշտակս հեռացեալ և մարդն մեղօք ծանրացեալ, դիպօղ ժամանակ գտանէ, զի զիւր կամաց գործն կատարեսցէ ի նոսա և դիւրեալ կորուսանէ զնոսա չիւ հակառակորդն... ընկղմին ի խորս ծովուն [5.6-9]

5 [Քաղանդր¹]

[6.1] Բարուախաւսն ասէ². է և թռչուն ինչ³, որ կոչի քաղանդր⁴, որ յերկրորդ յաւրէնս⁵ յիշէ: [6.2] Համակ⁶ սպիտակ է թռչունն⁷, աղբ փորոյն նորա⁸ բժշկէ զաչս շլացեալս⁹, [6.3] և առ թագաւորն¹⁰ հնդկաց¹¹ գտանի: [6.4] Թէ ոք իցէ մարդ հիւանդ¹², տանին զհաւն առաջի նորա¹³, իբրև տեսանէ հիւանդն, թէ¹⁴ մահու իցէ¹⁵, դարձուցանէ զերեսն իւր ի նմանէ քաղանդրն¹⁶, [6.5] և¹⁷ թէ կենաց իցէ մարդն¹⁸ [6.6] բանայ զբերան իւր, կլանէ զցաւն¹⁹ հիւանդին, և նոյնժամայն ողջանայ²⁰ հիւանդն:

[6.7] Մեկնութիւն բանիս²¹. Համակ սպիտակն²² արինակ է գեղեցկութեան կենարարին²³, [6.8] զի ամենեին սպիտակ է Տէրն, և սեռութիւն ի նմա ոչ գոյ, որպէս ասէ Սողոմոն. «Եղբարորդին իմ սպիտակ է, և կարմիր ընտրեալն ի բիրուց»²⁴, [6.9] որպէս և ինքն ասաց²⁵. «Գա իշխան աշխարհիս աշտորիկ²⁶ և յիս ինչ²⁷ ոչ գտանէ»²⁸, [6.10] վասն զի եկն առ հրեայսն, և մերժեցին զաս-

¹ Ա. խմբ. փաղանդր = χαλανριός

² C չիք Բարուախաւսն ասէ

³ C հաւ մի

⁴ C փառադրոս P փառայդրոն

⁵ Ղևտ. ԺԱ. 19 | P orէնֆ

⁶ C P ամենեին

⁷ C P չիք

⁸ P փորոյ

⁹ A B շլացեալ C չիք աղբ փորոյն նորա բժշկէ զաչս շլացեալս

¹⁰ P ի թագաւորս

¹¹ C որ և ի տունս թագաւորաց հազիւ փիւ և առ թագաւորն հնդկաց

¹² C Զի յորժամ փիւ թէ ոք իցէ մարդ հիւանդ

¹³ P հիւանդին C առ հիւանդն փիւ զհաւն առաջի նորա

¹⁴ P եթէ հիւանդն

¹⁵ C պշուցեալ հայի ի նա, և ոմանս, թէ մահու է փիւ իբրև տեսանէ հիւանդն, թէ մահու իցէ

¹⁶ A B փառադրն | C և այլ ոչ հայի փիւ ի նմանէ փաղանդրն | P + փանգի ճանաչէ, թէ մեռանելոց է

¹⁷ P ապա

¹⁸ P է, պշնու ընդ հիւանդն փաղանդրն և փիւ իցէ մարդն

¹⁹ A զցաւս

²⁰ P ապրի փիւ նոյնժամայն ողջանայ | C է, նայելով փաղէ զցաւն, և ողջանայ փիւ իցէ մարդն ... նոյնժամայն ողջանայ

²¹ C P չիք Մեկնութիւն բանիս

²² P + միանգամ

²³ P կենարարին մերոյ գեղեցկութեանն

²⁴ Երգ Ե 10 | P չիք ոչ գոյ... ի բիրուց

²⁵ P ասէր

²⁶ P չիք

²⁷ P չիք

²⁸ Յովն. ԺԴ 30

տուածութիւն նորա, [6.11] և ապա եկն առ հեթանոսս և եբարձ զմեղս մեր և զհիւանդութիւնս¹, և վերացաւ խաչն, [6.12] «² և գերեաց զգերութիւնս»³, [6.13] և ետ զպարգևս որդոց մարդկան⁴, որք ընկալան զնա⁵: [6.15] Արդ եթէ ոք ասիցէ, եթէ քաղանդո՞ր⁶ պեղծ թռչուն⁷ է, զի ա՞րդ արինակ է Քրիստոսի⁸: [6.16] Եւ վիշապն ո՞չ ապաքէն⁹ պիղծ է: Եւ զի ա՞րդ ասէ, թէ¹⁰. «որպէս Մովսէս բարձրացոյց¹¹ զաւձն յանապատին, նոյնպէս և պարտ է բարձրանալ¹² որդոյ մարդոց»¹³: [6.17] Արդ է և յաւձն բարի, զի յիմաստուն է, է և յառիւծն բարի, զի հզաւր է, է և յոչխարն¹⁴ բարի, զի հանդարտ¹⁵ է [6.18] Արդ կրկին են արարածք, թէպէտ և յոռի ինչ կարծի, այլ գտանի և բարի ինչ¹⁶:

6 [Հաւալումն¹⁷]

[7.1] ¹⁸Ասէ մարգարէն. «նմանեցայ ես հաւալսան յանապատի»¹⁹: [7.2] Բարոյախօսան ասէ վասն հաւալսան թռչնոյ²⁰, թէ կարի որդէսէր է, [7.3] և յորժամ²¹ հանէ զձագն²² և սակաւ մի²³ աճեն²⁴, ապա թեւաքն հարկանեն²⁵ զերեսս հաւրն և մաւրն²⁶, [7.4] և նոքա յետ բազում համբերութեանցն ոչ կա-

¹ P զհիւանդութիւնս մեր *փիս* զմեղս մեր և զհիւանդութիւնս

² P + ել ի բարձունս

³ Սաղ. Կէ 19, Եփես. Գ 8

⁴ P *չիք* որդոց մարդկան

⁵ C Սոյնպէս և Քրիստոս ետես զհրեայսն, զի հիւանդացեալ էին մեղօք, դարձոյց զերեսն իւր ի նոցանէ, և մեռան զմահն յափտենից: Իսկ մեք զի հիւանդացեալ էաք մեղօք, յորժամ ետես զմեզ Քրիստոս, ոչ դարձոյց զերեսն իւր ի մէնջ, այլ զարիւմն իւր էնեղ ի վերա մեր և զցաւս մեր վերացոյց և զհիւանդութիւնս մեր բժշկեաց *փիս* [6.7-13]

⁶ C քաղադրոսն *փիս* եթէ քաղադր

⁷ C *չիք*

⁸ P է օրինակ փրկչին *փիս* արինակ է Քրիստոսի

⁹ C Ո՞չ ապաքէն և վիշապն

¹⁰ C Տէրն

¹¹ C P բարձրացոյց Մովսէս

¹² C P բարձրանալ պարտ է

¹³ Յովն. Գ 14

¹⁴ C P օձն... առիւծն... ոչխարն

¹⁵ C + և սուրբ

¹⁶ P *չիք* [6.18] C Եւ իւրաքանչիւր սահմանի են *փիս* [6.18]

¹⁷ Ա. խմբ. հաւալումն = πελαγον

¹⁸ P + որպէս

¹⁹ Սաղ. ԺԱ. 7 | C *չիք* 7.1

²⁰ A B հաւալասանին C հալին

²¹ P իբրեւ

²² B զձագսն C հանեն զձագս, ոչ մեկնին ի նմանէ ծնօղին: Յորժամ

²³ P են | C *չիք* սակաւ մի

²⁴ C + և քաղցնուն ձագին

²⁵ C սկսանին ցտել *փիս* ապա թևաքն հարկանեն

²⁶ C ծնողացն | A + իւրեանց B զփօր և զվօր զերեսս իւրեանց

րասցեն տանել¹ և սրտմտեալ² կռփեն զնոսա և սպանանեն³: [7.5] Ապա վասն սաստիկ գթոյն դարձեալ⁴ սուգ առնուն զերիս աւուրս, թէ. «ընդէ՞ր սպանաք զորդեակսն մեր»: [7.6] Ապա յետ⁵ յերրորդ աւուրն⁶ գայ հայրն և⁷ նստի ի վերայ և ծակէ զկողս իւր և արիւն, որ իջանէ ի վերայ մեռեալ⁸ ձագուցն, կենդանացուցանէ զնոսա, և յառնեն⁹ ի մեռելոց¹⁰:

[7.7] Այսպէս Տէրն ասաց ի բերանոյ¹¹ մարգարէին Եսայեայ. «Որդիս ծնայ և բարձրացուցի, և նոքա զիս անարգեցին»¹²: [7.8] Վասն զի արարիչն ծնաւ զմեզ, և մեք զնա գան հարաք, վասն զի «պաշտեցին ազգ մարդկան»¹³ զարարածս և ոչ զարարիչն»¹⁴: [7.9] Ապա եկն Տէրն¹⁵, ել ի բարձրութիւն խաչին և եբաց զսուրբ¹⁶ կողսն իւր և կաթեցոյց արիւն և ջուր ի փրկութիւն յաւիտենից: [7.10] Արիւնն՝ ըստ նմա, եթէ «Բաժակ առ և գոհացաւ»¹⁷ և ետ ի փրկութիւն ազգի մարդկան¹⁸: [7.11] Իսկ ջուրն՝ որով լուսաւորեցաք¹⁹ կենդանարար սուրբ աւագանին²⁰:

7 [Բու²¹]

[8.1] Բարուխաւան ասէ վասն բուռն²², եթէ զգիշերն առաւել սիրէ, քան զցերեկն²³: [8.2] Այսպէս²⁴ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս սիրեաց զաշխարհս²⁵,

¹ C P չիք յետ բազում համբերութեանցն ոչ կարասցեն տանել

² P չիք և սրտմտեալ

³ C + գձագսն

⁴ P ի սուգ դառնան փիւ վասն սաստիկ գթոյն դարձեալ

⁵ P չիք

⁶ C Եւ իմեանմ հետանան զերիս աւուրս: Եւ յետ .գ. աւուրց փիւ Ապա վասն սաստիկ... յետ յերրորդ աւուրն

⁷ C + ի սաստիկ գթոյն

⁸ C ցտէ զկողն և հանէ արիւն ի կողն իւր և կաթէ ի վերայ A B չիք և ծակէ զկողս իւր և արիւն, որ իջանէ ի վերայ մեռեալ

⁹ A B յառնէ

¹⁰ C Եւ առ ժամայն կենդանան ձագքն և թռուցեալ կերակրին փիւ կենդանացուցանէ զնոսա, և յառնեն ի մեռելոց

¹¹ P սոյնպէս ասաց Տէրն բերանով

¹² Եւ. Ա. 2

¹³ P չիք ազգ մարդկան

¹⁴ Հն. Ա. 25

¹⁵ P չիք

¹⁶ P չիք

¹⁷ Մտք. Իջ 27

¹⁸ P աշխարհի փիւ ազգի մարդկան

¹⁹ P լուսաւորեալ կնեցաք

²⁰ C Սոյնպէս և Քրիստոս բացեալ զկողսն իւր խաչին եհեղ զարիւնն իւր սուրբ ի վերայ մեր և կերակրեաց զմեզ մարմնով և արեամբն իւրով փիւ [7.7-11]

²¹ Ա. խմբ. բու = νυκτικόραξ

²² C և դարձեալ ասացիք վասն բու հատուն փիւ Բարուխաւան ասէ վասն բուռն

²³ P զտիւ | C + և զի գիշակեր է և հպարտ, խաւարաւ կերակրի և զնոյն գործ սիրէ

²⁴ P սոյնպէս

²⁵ P զհեթանոսս

որպէս Եսայի ասէ. «Ժողովուրդ, որ նստէր ի խաւարի, ետես¹ զլոյս մեծ»², որ է Քրիստոս Աստուած:

[8.3] Որպէս փրկիչն ասաց. «Մի երկնչիր, հաւտ փոքրիկ, զի հաճեցաւ հայր ձեր տալ ձեզ զարքայութիւն»³: [8.4] Ապա թէ ասիցէ⁴, թէ բուն պեղծ թռչուն է, զիա՞րդ է աւրինակ Քրիստոսի: [8.5] Ասեմ, թէ սուրբ առաքեալն զկենարարէն ասէ, թէ «այն, որ ոչ գիտէր մեղս, վասն մեր զմեղս արար»⁵, [8.6] եթէ «խոնարհեցաւ, զի զմեզ բարձրացուցէ»⁶, [8.6] զի «ընդ ամենայնի ամենայն եղև⁷, զի կեցուցէ զմեզ»⁸:

8 [Արծուի⁹]

[9.2] Բարուխաւան ասէ վասն արծուոյ¹⁰, թէ յորժամ ծերանայ, և ծանրանան թեքն նորա¹¹, և շլանան աչքն նորա¹², [9.3] ապա երթայ¹³ խնդրէ աղբեր ջրոյ և թռչի յաղբերէն ընդ աւդս¹⁴ և վերանայ ի բարձրութիւն արեգականն¹⁵ այնչափ, մինչև¹⁶ խարակէ զթևս և զաչացն շուրթիւն թափէ և իջանէ յաղբիւրն երիցն անգամ մկրտի և դարձեալ մանկանայ¹⁷:

[9.4] Մեկնութիւն բանիս¹⁸: Այսպէս¹⁹ և դու, ով մարդ, եթէ կուրանան աչք սրտիդ, խնդրեա զիմանալի աղբիւրն Աստուծոյ՝ զարէնս և զմարգարէսն և

¹ P տեսին

² Մաթ. Դ 16

³ Դուկ. ԺԲ 32

⁴ P + nf

⁵ Բ Կոր. Ե 21

⁶ Բ Կոր. ԺԱ 7

⁷ A B ի խաչ բարձրացաւ և ապտակեցաւ *փիս* վասն մեր զմեղս արար, եթէ խոնարհեցաւ, զի զմեզ բարձրացուցէ, զի ընդ ամենայնի ամենայն եղև

⁸ Հմմտ. Ա. Կոր. Թ 22 | C Իսկ առիւծն օրինակ է Քրիստոսի. յորժամ ի յորս ելանէ և ոչ ժամանէ յորջն, գա բոյն և մտանէ ի բուն առիւծին և զոր ինչ գտանէ, հափշտակէ: Սոյնպէս սատանայ երթայ ի գիշերի առ եկեղեցականս և զորս գտանէ, խաբեալ կորուսանէ *փիս* [8.2-6]

⁹ Ա խմբ. արծուի = ἀετός

¹⁰ C Եւ դարձեալ արծիւն

¹¹ C չիք

¹² C + և ոչ կարէ առնել որս, ջանայ թռչիլ և ոչ կարէ

¹³ C չիք

¹⁴ P յօդս | C յակումս աղբերաց փաղցրահամս և անուշահոտս, նշանակէ զտեղին *փիս* աղբեր ջրոյ ... ընդ աղս

¹⁵ C յօքս և հասանէ մինչև արեգակն *փիս* ի բարձրութիւն արեգականն

¹⁶ P և *փիս* այնչափ մինչև

¹⁷ C զի զիտենայ, որ թևն և անդամք մարմնոյն խանձեցաւ: Ապա իջեալ լուսնայ աղբիւրն բազում անգամ և դարձեալ մտանէ ի փառանձաւս վիմաց, ի նեղ տեղի մի դէմ յարևելից: Եւ յորժամ ելանէ արեգակն, գոհանայ զԱստուծոյ և խնդրէ զնորոգումն մարմնոյ իւրոյ: Եւ տայ նմա Աստուած զխնդրելին իւր: Եւ դարձեալ մանկանայ ըստ Դաւթի, որ ասէ. «նորոգեցի որպէս արծու զմանկութիւն քո» (Սաղ. ճԲ 5) *փիս* խաբակէ զթևս... մանկանայ

¹⁸ C P չիք մեկնութիւն բանիս

¹⁹ C նոյնպէս P սոյնպէս

զսուրբ տաճարս¹, [9.5] և անտի թուուցեալ ել ի բարձր արեգակնն² արդարութեան, որ է Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, և այրեսցէ զհին թեան, զոր զգեցոյց սատանայ³, [9.7] և մկրտեա⁴ ի հոգևոր աղբիւրն, յանուն Հաւր և Որդւոյ և Հոգոյն սրբոյ⁵, և մերկացիր զհին մարդն գործովք իւրովք և զգեցիր զնորն, [9.8] որպէս ասէ Դաւիթ. «նորասցի⁶, որպէս արծուոյ զմանկութիւն քո»⁷:

9 [Արմաւ⁸]

[10.2] Բարուախաւսն ասէ. է ինչ թուշուն ի հնդիկս, որ կոչի արմաւ: Ըստ .եճ. (500) ամի գնա⁹ ի լեառն Լիբանանու և բառնայ ի վերայ թեոց իւրոց ծառս մեծամեծս¹⁰ [10.3] և երթայ ազդ¹¹ առնել քրմին Արեգ քաղաքին յամսեանն փարմութէս¹², որ է արեգ ամիս: [10.4] Եւ քուրմն իմանայ և¹³ մտանէ ի բագինն և լնու զնա որթոյ փայտիւ: [10.5] Գա հաւն և իջանէ յԱրեգ քաղաք և մտանէ ի բագինն¹⁴ և նստի ի վերայ դիզեալ փայտին և հարկանէ զանձն ընդ փայտին և անձամբ այրէ զանձն իւր¹⁵: [10.6] Եւ ի վաղիւն մտանէ քուրմն ի բագինն¹⁶ և սրբէ¹⁷ զմոխիրն և գտանէ անդ որդն¹⁸, [10.7] և ապա յերրորդ աւուր թեա արձակէ¹⁹ և երթայ ի տեղի իւր²⁰:

¹ Քաւետարանս փ/ս զմարգարէսն և զսուրբ տաճարս

² Քարծունս արեգականն

³ Ք զգեցար ի սատանայէ

⁴ Ք չ/ք

⁵ Ա սուրբ Հոգոյն

⁶ Ք նորոգեսցէ

⁷ Շ յորժամ ծերանաս մեղօք, այսպէս արա, որպէս զարծիւ. թուուցեալ մերկացիր զամենայն աղտեղութիւնս մեղաց և ընդդէմ յարեւելից խնդրեալ զարեգակն արդարութեան զՔրիստոս և հայցէ ի նմանէ զթողութիւն մեղաց քոց և զնորոգումն հոգոյ, որով մանկացեալ զօրասցիս նորափետուր արփիափայլ հրաշիւք և լուսեղէն ամպօլք վերանալ յօղս ընդառաջ Քրիստոսի Աստուծոյ մերո փ/ս եթէ կուրանան աչք սրտիդ... զմանկութիւն քո (9.4-8)

⁸ Ա խմբ. փիւնիքս = φοίνιξ

⁹ Ք գայ

¹⁰ Շ Եւ դարձեալ ասէ վասն հաւուն, որ կոչի արմաւ: Ի փիւնիկեցոց աշխարհին է, գնա ի լեառն մայրին Լիբանանու մօտ առ խունկս անուշահոտս և բառնա ի վերա թեոց իւրոց ծառս մեծամեծս և տարեալ շինէ իւր բոյնս: Եւ ի սկսելոյն մինչև ի վերջն լինին ամբ .եճ.: Եւ իբրև կատարէ, մտանէ ի ներս ուրախանայ, ծափս հարկանէ փ/ս Բարուախաւսն ասէ... մեծամեծս

¹¹ Ա Բ աստ

¹² Ք + այսինքն

¹³ Ք չ/ք իմանայ և

¹⁴ Ք չ/ք և իջանէ յԱրեգ քաղաք և մտանէ ի բագինն

¹⁵ Շ Եւ ի թեոցն հուր վառեալ, այրէ զտունն և զինքն ատուրս երիս փ/ս [10.3-5]

¹⁶ Ա ի բագինն քուրմն

¹⁷ Ք որոնէ

¹⁸ Շ չ/ք [10.6]

¹⁹ Ք թեա գործէ յերրորդ աւուրն

²⁰ Շ Եւ ատուրն երրորդի գտանի որդն մի ի մէջ նեխեալ մսին և օր ըստ օրէ գոյանայ և լինի հաւ որպէս զինքն փ/ս [10.7]

[10.9] Մեկնութիւն բանիս այս է¹. Այսպէս² և Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս խոնարհեցաւ ի հայրական ծոցոյ և էջ յարգանդ սուրբ կուսին յամսեանն արեգ, որ ար .Ժ. էր ամսոյն³, և .լ. ամ շրջեցաւ յաշխարհի և կանգնեաց զփայտ խաչին իւրով սուրբ թիկամբքն և իշխանութեամբ ականդեաց զհոգին ի վերայ խաչին, ըստ այնմ. «Իշխանութիւն ունիմ դնել⁴ զանձն իմ»⁵, իջեալ ի գերեզման զկնի երից արուրց յարեալ⁶ ի մեռելոց և թռուցեալ վերացաւ և նստաւ ընդ աջմէ հաւր ի բարձունս⁷:

10 [Ճալ⁸]

[11.3] Բարուխաւան ասէ վասն ճալին, թէ որդիքն⁹ տեսանեն զծնաւդսն¹⁰ ծերացեալ և յաչացն վատեալ, փետեն¹¹ զհին թևս ծնողացն և լեզուաւք զաչսն ջեռուցանեն, և [11.4] անդէն մանկանան¹²: Եւ բառնան ի վերայ յուսոց¹³ և ըստ կամաց ծնողացն գնան: Համարեա թէ այնպէս ասեն, թէ¹⁴ [11.5] «որպէս¹⁵ թէ դուք զմեզ սնուցիք, և մեք ձեզ զփոխարէնն հատուցանեմք¹⁶»: [11.6] Եւ արդ¹⁷ զիւրդ մարդիկ բանականք¹⁸ և խաւսունք¹⁹ ոչ սիրեն զհայր և զմայր իւրեանց: [11.1] Որպէս գիրք ասեն. «որ բամբասէ զծնաւդսն²⁰, մահու վախճանեսցի»²¹: Ապա պարտ է սիրել զծնաւդս, զի այն հաճոյ է աստուծոյ և մարդկան²²:

¹ B չիք բանիս այս է P չիք մեկնութիւն բանիս այս է

² P սոյնպէս

³ P չիք

⁴ B գնալ

⁵ P + և իշխանութիւն ունիմ առնուլ զսա | Հմմտ. Յովն. Ժ 18

⁶ P հայր յարոյց գնա

⁷ C Զի ոչ է սա իբրև զայլս ախտային, այլ սուրբ և միածին օրինակ որդւոյն Աստուծոյ: Զի որպէս Տէրն ասաց. «Իշխանութիւն ունիմ դնել զանձն և միսանգամ առնուլ զնա»: Որչափ ևս առաւել դու, որ ըստ պատկերի Աստուծոյ եղեալ ես, զի հաստատես զհեզ և վերանաս ի յօդս վերին *փիւ* [10.9]

⁸ Ա խմբ. յոպոպ = ξποψ

⁹ P իբրև

¹⁰ P զհայրն և զմայրն իւրեանց

¹¹ B քափեն

¹² C + ծնողքն

¹³ C + իւրեանց

¹⁴ C չիք համարեա թէ այնպէս ասեն, թէ

¹⁵ P չիք

¹⁶ P չիք փոխարէնն հատուցանեմք

¹⁷ C չիք

¹⁸ P ասունք

¹⁹ C բանական մարդիկ

²⁰ A B չիք Որպէս գիրք... զծնողսն

²¹ Հմմտ. Ել. ԻԱ 17, Մաթ. ԺԵ 4, Մարկ. Է 10:

²² C զի պարտ է սիրել զծնողսն, որպէս ասէ Տէր, թէ. «պատուեա զհայր և զմայր և», և «որ անարգէ զծնողսն, մահու վախճանեսցի» *փիւ* Որպէս գիրք... և մարդկան

11 [ԻԺ¹]

[13.2] Բարուախաւսն ասէ վասն իժին. յորժամ² ընդ իգին լինի, ընդ բերանն առնու զսերմն [13.3] և զսերմն³ կլանէ և զկարեորս⁴ արուին կտրէ, և մեռանի արուն: Քանզի գիտէ արուն, թէ յորժամ ընդ էգին խառնակի⁵, մեռանի, [13.4] բազում անգամ երթայ և գայ առ էգն և յետոյ⁶ դառնայ⁷: Եւ յետոյ ոչ կարէ ժուժել⁸ ցանկութեանն, լինի ընդ իգին⁹ և մեռանի: [13.5] Եւ իգին չիք¹⁰ որովայն, որով զծնունդն կրիցէ¹¹: Եւ¹² աճեն կորիւնքն, ծակեն զկողս մարն և ելանեն և սպանանեն զնա¹³: [13.6] Եւ այնպէս մայրասպանք և հայրասպանք լինին¹⁴: [13.7] Ապա Յովհաննէս բարիոք նմանեցոյց զփարիսեցիսն իժից: Զի որպէս իժն սպանանէ զհայրն և զմայրն իւր, այնպէս և հրեայքն զտէր Յիսուս սպանին¹⁵, զմարգարէքն կոտորեցին և զառաքեալքն սպանին¹⁶ և չարչարեցին¹⁷: [13.9] Բայց հայրն Աստուած¹⁸ և մայր սուրբ առաքեալքն և մարգարէքն սորա¹⁹ կենդանի են յաւիտեան, և հրեայքն սատակեցան²⁰:

12 [Աւձ²¹]

[14.2] Բարուախաւսն ասէ, թէ²² .գ. բարք են աւձի. [14.3] նախ՝ յորժամ²³ ծերանայ²⁴, վատեն աչքն իւր²⁵, [14.4] ի պահս մտանէ .խ. արն²⁶, թուլանայ մորթն, [14.5] և ապա²⁷ գտանէ քարածերպ ինչ նեղ և մտանէ ի պինդս²⁸ և ձգէ

¹ Ա խմբ. իժ = ἐχιδνή

² P զիժէ, իբրև

³ C P չիք

⁴ C զկարեորս

⁵ P խառնի

⁶ P յետս

⁷ C չիք և յետոյ դառնայ

⁸ C ոչ ժուժեալ | P ոչ կարէ ժուժկալել

⁹ C խառնակի փխ լինի ընդ իգին

¹⁰ C ոչ գոյ

¹¹ C չիք որով զծնունդն կրիցէ

¹² P իբրև C յորժամ

¹³ P զնոսա C զմայրն

¹⁴ C ծնողքն սատակին, և ձագերն սնանին առանց ծնողաց փխ [13.6]

¹⁵ P սպանին զտէր Յիսուս

¹⁶ P և զառաքեալսն և զմարգարէսն և փխ զմարգարէքն կոտորեցին և զառաքեալքն

¹⁷ C Այսպէս և հրեայք սպանին զմարգարէքն և զՔրիստոս: Վասն այն սուրբն Յովհաննէս ասաց. «ծնունդք իժից» փխ [13.7]

¹⁸ P + և սնուցիչ

¹⁹ P կեն

²⁰ C չիք [13.9] | P + խապառ

²¹ Ա խմբ. աւձ = ὄφις

²² C Եւ զի փխ Բարուախաւսն ասէ, թէ

²³ P ա՝ իբրև

²⁴ C P + և

²⁵ C չիք

²⁶ C P or և

²⁷ P + երթայ յետ .խ. տունջեան և զիշերոյ

²⁸ P պինդով | C մտանէ ի նեղ փառածերպ փխ գտանէ փառածերպ ինչ նեղ և մտանէ ի պինդս

զխորխն և նոր¹ մանկանայ, [14.6] ըստ այնմ թէ. «նեղ է² դուռն և անձուկ ճանապարհն, որ տանի ի կեանսն յաւիտենից»³:

[14.7] Երկրորդ բարք աւձին՝ յորժամ երթայ ի գետն⁴ ըմպել ջուր, ոչ տանի զթոյնան իւր ընդ իւր, այլ ի յայրի ուրեք և կամ ծածուկ տեղոջ թափէ⁵: [14.8] Այսպէս⁶ և մեք, յորժամ⁷ ժողովիմք ըմպել զջուրն կենդանի և լսել զաստուածային բանս⁸ յեկեղեցիս⁹, ոչ է պարտ տանել ընդ մեզ զերկրաւոր զթոյնս զպղծալիցս և մորախառն զցանկութիւնս և զայլ սաստս¹⁰ մի ըստ միոջէ¹¹:

[14.9] Երրորդ բարք աւձին՝ յորժամ տեսանէ զմարդն մերկ, բերկրի և ցանկայ նմա¹²: Եւ եթէ անկեալ տեսանէ, յարձակի ի վերայ և սպանանէ զնա¹³:

[14.11] Այսպէս և առ մեզ զաներևոյթ աւձն իմացիր¹⁴. հայրն մեր Ադամ, որքան ի պատուիրանին էր¹⁵, ոչ կարաց զիմել ի վերայ սատանայ¹⁶: [14.1] Վասն այսորիկ Տէրն ասաց. «Եղերուք խորագէտ, որպէս զաւձ»¹⁷:

13 [Մրջիմն¹⁸]

[15.2] Բարոյախաւսն ասէ, թէ երեք բարք են մրջման¹⁹. [15.3] նախ²⁰ յորժամ տողեալ միմեանց զհետ²¹ երթան և²² իւրաքանչիւր հատ բերիցեն²³, և

¹ P չիք

² C չիք

³ Հմմտ. Մտք. է 14 | C P չիք յաւիտենից

⁴ P + կամ յաղբիւր

⁵ C զթիւնսն թափէ ի վերայ քարի և ապա ողողէ զբերանն, զի մի թիւնն ի ջուր վաթեալ վնաս գործէ ըմպողացն *փի* ոչ տանի... տեղոջ թափէ

⁶ P տոյնպէս

⁷ P իբրև

⁸ A զբանս

⁹ P յեկեղեցոյն

¹⁰ P զայլս *փի* զայլ սաստս

¹¹ C չիք [14.8]

¹² C ուրախանայ, զի անպատրաստ եգիտ, և կամի, զի վազէ ի վերայ *փի* բերկրի և ցանկա նմա

¹³ P չիք և սպանանէ զնա | C հագումն լինի, ոչ իշխէ մերձենալ, զի ոչ ունի հրաման *փի* անկեալ տեսանէ... զնա

¹⁴ P իմացում

¹⁵ P մինչ մերկ էր ի դրախտին *փի* որքան ի պատուիրանն էր

¹⁶ C Քանզի ի դրախտին ոչ կարաց կատարել զչարութիւնն, զի Ադամ զգեցեալ էր աստուածային զփառսն: Իսկ յորժամ մերկացաւ, ապա յարեալ ի վերայ նորա: Այսպէս և սատանայ բազում անգամ հնարէ կորուսանել զմեզ, զի յորժամ մերկ գտանէ աստուածային պատուիրանացն զմարդն, դիւրաւ ընկղմէ *փի* 14.11

¹⁷ Մտք. Ժ 16 | C չիք 14.1

¹⁸ Ա. խմբ. մրջիմն = մըրյալ

¹⁹ P վասն մրջման. .գ. բարբ ունի մրջիմն *փի* ասէ, թէ երեք բարբ են մրջման

²⁰ P .ա. բարբն

²¹ C տողեալ զհետ միմեանց P տողին զկնի միմեանց

²² C զի

²³ P իւրաքանչիւր երթեալ հատ բերիցէ

կէսքն դատարկք զկնի¹ շրջեսցին², [15.4] ոչ նախանձին ընդ դատարկքն³ և ոչ ասեն⁴, թէ «ընդէր մեք ունիմք, և դուք՝ ոչ⁵»: [15.5] Այս⁶ իմաստուն և յիմար կուսանացն⁷ է, որք ոչ ետուն յիւղոյն⁸, այլ առ⁹ վաճառականսն առաքեցին¹⁰:

[15.6] Երկրորդ բարք մըջմանն. [15.11-12] յորժամ երթան¹¹ յանդաստանն [15.12] ժողովել¹² զհատն, հոտոտի¹³ յանդաստանն, եթէ գարոյ է հատն, թէ ցորենոյ¹⁴. [15.13] Ի գարոյն փախչի և ի¹⁵ ցորեանն երթայ¹⁶, քանզի ասէ, թէ գարին անասնոյ է կերակուր¹⁷: [15.14] Որպէս Յոբ ասէ¹⁸. «փոխանակ ցորենոյ բուսցի¹⁹ գարի»²⁰: [5.15] Այսպէս և դու, ով մարդ, փախիր ի փարիսեցոցն շար վարդապետութենէն, զի գիրն սպանանէ, և հոգին կեցուցանէ²¹:

[15.6] Իսկ²² երրորդ բարք²³ մըջմանն. յորժամ երթայ²⁴ յանդաստան ժողովել զհատն²⁵ ի յորջսն իւր և²⁶, ընդ մէջն կտրէ²⁷ և ասէ²⁸ գուցէ ձմեռն գայցէ և անձրևք լինին²⁹ և բուսանին հատքն, և ես սովամահ մեռանիցիմ³⁰: [15.7] Այսպէս և դու, ով մարդ, իմացիր³¹, յորժամ շարն ի սիրտդ³² անկանի,

¹ B զկնի դատարկ

² C շրջին P շրջիցին

³ P չիք ոչ նախանձին ընդ դատարկքն

⁴ C չիք ընդ դատարկքն և ոչ ասեն

⁵ P + ոչ նախանձին ընդ միմեանս, մինչև երթան ի տեղին, ուստի նոքա բարձին

⁶ C և այն

⁷ C + օրինակ

⁸ P չիք

⁹ P ի

¹⁰ Հմմտ. Մտք. Իե 1-13 | C յղեցին

¹¹ C գնան

¹² C չիք

¹³ P հոտոտեն

¹⁴ C չիք յանդաստանն, եթէ գարոյ է հատն, թէ ցորենոյ

¹⁵ C չիք

¹⁶ C առնուն

¹⁷ C չիք քանզի ասէ, թէ գարին անասնոյ է կերակուր

¹⁸ C P ասէ Յոբ

¹⁹ P բուսուցի C բուսուցեք ինձ

²⁰ Հմմտ. Յոբ ԼԱ 40

²¹ C չիք [5.15]

²² C չիք

²³ A B բառն

²⁴ C գնան

²⁵ C գնաւոն

²⁶ C ի յորջն | P չիք և

²⁷ C մէջ կտրեն

²⁸ C զի մի չիք և ասէ

²⁹ C անձրև գայցէ փի գայցէ և անձրևք լինին

³⁰ C բուսանիցի, և ինքեանք սովամահ լիցին փի բուսանին հատքն, և ես սովամահ մեռանիցիմ

³¹ C չիք

³² C շար ի սիրտ և

կտրէ զնա, զի մի գայցէ ձմեռն սատանայ և բուսուցանէ¹ ի սիրտդ, և դու սովամահ մեռանիցիս² ի կենաց հացէն և յանմահական³ բաժակէն⁴:

14 [Յուշկապար⁵]

[16.2] Բարոյախօսն ասէ յուշկապարէն, թէ⁶. մահաբերք⁷ են և⁸ ի ծով⁹ [16.3] երգեն զերգս քաղցրաձայն¹⁰. և նաւորդքն, որ անցանեն, այնպէս հեշտալի թվին¹¹ նոցա, մինչև ի հեշտութենէն¹² անկանին ի ծովն և կորնչին: [16.4] Եւ կերպարանք նոցա մինչև ի պորտն կնոջ մարդոյ¹³ է, և կէսն՝ ի նմանութիւն թռչնոյ: [16.5] Նոյնպէս և իշացուլն կէսն իշոյ¹⁴, և կէսն ցլոյ¹⁵:

[16.6] Այսպէս «մարդ¹⁶ երկմիտ անհաստատ է յամենայն ճանապարհս իւր»¹⁷: [16.8] Որպէս այժմ կան յեկեղեցի, որ ունին զկերպարանս աստուած-պաշտութեան, և քաղցրաբանութեամբ¹⁸ և աւրհնութեամբ խաբեն զմարդիկ¹⁹: Յորժամ յեկեղեցիս մտանեն, զգառանց²⁰ կերպ²¹ ցուցանեն և ի ներքոյ են գալլ յափշտակաւ: [16.9] Այսպիսիք են, որ²² զյուշկապարկացն աւրինակն յան-ձինս²³ ցուցանեն զխաբէութիւն և զհերձուածս²⁴: [16.11] Որպէս ասէ. «Ապա-

¹ C բուսուցէ

² C մեռցիս

³ C անմահ

⁴ P [15.6] .Բ. բարբն՝ յորժամ երթա յանդաստան ժողովել հատ և բերել յորջս իւր, ընդ մէջն կտ[րէ], ասէ. զուցէ ձմեռն գայցէ, և անձրևի լինին, և բուսանին հատն, և ես սովամահ մեռանիցիմ: [15.11] .Գ. բարբն այս է. իբրև ելանէ յանդաստանն ժողովել զհատսն, [15.12] հոտոտի, եթէ գարոյ իցէ, եթէ ցորենոյ, [15.13] ի գարոյն փաղչի և ի ցորենն երթայ, քանզի ասէ, թէ «գարին անասնոց է կերակուր», [15.14] որպէս և Յոբ ասէ. «փոխանակ ցորենոյ բուսցին ինձ գարի»: [15.7, (15.15)] Սոյնպէս և դու, ով մարդ, փախիւր ի փարիսեցոցն չար վարդապետութենէն, «զի գիրն սպանանէ և հոգին կեցուցանէ» (Բ Կոր. Գ 6) փխ [15.6-7]

⁵ Ա խմբ. յուշկապարիկ = ΣΕΙΡΗΝ

⁶ C յուշկապարսն

⁷ P մահաբեր գազանք

⁸ C չիք

⁹ C ծովս P ծովու

¹⁰ C P քաղցրաձայնս

¹¹ P թուի ձայնք C թուի

¹² C անուշ եղանակէն թմրին և P ի հեշտութենէ ձայնին

¹³ C չիք

¹⁴ C P + է

¹⁵ P ցլոյ... իշու

¹⁶ C այր

¹⁷ Հմմտ. Յակ. Ա 8

¹⁸ P քաղցր բանիւք

¹⁹ C չիք Որպէս այժմ կան յեկեղեցի... խաբեն զմարդիկ | P + և ի զօրութենէ անտի ուրա-գեալք գտանին

²⁰ C զգառան

²¹ P կերպարան

²² C այնպիսիքս, որք

²³ C ունեն զօրինակ փխ օրինակն յանձինս

²⁴ C զհերձուածոս փխ զխաբէութիւն և զհերձուածս

կանեն զբարս քաղցունս բարք շարք»¹: [16.1] Վասն այսորիկ² Եսայի ասէ³. «Յուշկապարիք բնակեսցեն անդ⁴»:

15 [Ոզնի⁵]

[17.1] Բարոյախաւսն ասէ վասն ոզնոյ, թէ գնդաձև կերպարան ունի, և ողն իւր վառեալ և⁶ լցեալ է փշովք: [17.3] Եւ յորժամ⁷ ելանէ յողկոյզ որթոյն, [17.4] կորզէ⁸ և արկանէ ի վայր⁹ զպտուղն և շեղջէ¹⁰ ի գետնինն և իջեալ¹¹ թաւալի ի վերա¹², և կռուի պտուղն¹³ ի խոցիչ¹⁴ փուշն, և առեալ տանի ձագուց իւրոց¹⁵ և թողու շին միայն անդր¹⁶:

[17.6] Նոյնպէս և դու, ո՛վ կրանաւորդ նահատակեալդ, որ կաս պահապան ճշմարիտ¹⁷ այգոյն, որ եկեալ հասեալ է¹⁸ պտուղն յիմանալի¹⁹ հնձանն, ժողովէ²⁰ ի շտեմարանս երկնաւորի²¹ թագաւորին²² Քրիստոսի, ըստ այնմ բանին որ ասէ. «Գանձեցէ՛ք ձեզ երկինս, զի ուր գանձն լիցի, անդ և սիրտք ձեր եղիցին»²³: [17.7] Ընդէ՞ր տայցես թոյլ ոզնոյն ելանել ի բարունակս քո և ապականել զառաքինութիւնս²⁴, և խայթոցք մահու ծակոտեալ վտարանդի առնեն²⁵ զբարի գործս²⁶ քո: [16.1] Որպէս ասէ մարգարէն²⁷. «Ոզնիք ձագս հանցեն անդ»:

¹ Ա. Կոր. ԺԵ 33

² Շիք ասէ. «Ապականեն զբարս քաղցունս բարք շարք», վասն այսորիկ

³ Շ Ք ասէ Եսայի

⁴ Հմմտ. Ես. ԺԳ 22 | Ք Շիք

⁵ Ա. Խմբ. ոզնի = ἑχίνος

⁶ Շ Շիք վառեալ և

⁷ Ք իբրև

⁸ Շ յորժամ գնայ յորթն, ողկոյզն կտրէ փխ եւ յորժամ ելանէ յողկոյզ որթոյն, կորզէ

⁹ Ք խոնարհ

¹⁰ Շ կտրէ Ք շղջին

¹¹ Ք իջանէ Շ Շիք

¹² Շ + նորա

¹³ Բ կպի պտուղն Շ շարէ զպտուղսն

¹⁴ Շ Շիք

¹⁵ Շ ձագերուն

¹⁶ Շ թող անդ շին միայն Ք լոկ շրուանդն

¹⁷ Ք ճիշտ

¹⁸ Ք իցէ

¹⁹ Ք + և ի ճշմարիտ

²⁰ Ք + և շտեմարանեա

²¹ Ք Շիք

²² Ք + անդէն հասեալ ի սուրբ աւետարանն

²³ Հմմտ. Մար. Զ 20-21 | Ք և ժամանեալ ի կեանսն յախտենից փխ ըստ այնմ բանին... և սիրտք ձեր եղիցին» | Շ Շիք ո՛վ կրանաւորդ նահատակեալ... և սիրտք ձեր եղիցին»

²⁴ Շ Ք զառաքինութիւն քո

²⁵ Շ առնել

²⁶ Ք զառաքինութիւն

²⁷ Շ Շիք

16 [Աղուէս¹]

[18.1] Բարոյախօսն ասէ զաղուէսէ², թէ ամենեւին³ նենգաւոր է և խաբող անասնոց: [18.2] Ձի յորժամ⁴ քաղցնու և ոչ գտանէ կերակուր, երթայ գտանէ ջրաշէղջ⁵ կամ ցխոտ⁶ տեղիս, կամ ուր⁷ յարդ կայցէ⁸ կամ⁹ մոխիր, թաւալի և երթայ ի դաշտն¹⁰ և անկանի յորսայսն ի վեր¹¹ և զշունչն յինքն¹² ամփոփէ և զանձն ուռուցանէ¹³: [18.3] Եւ համարին թռչունք, թէ մեռեալ իցէ, և իջանեն յուտել զնա. [18.4] և այնպիսի խաբէութեամբ¹⁴ յարուցեալ թափէ զփորս նոցա և շարամահ մահուամբ մեռուցանէ¹⁵ զնոսա¹⁶:

[18.5] Նոյնպէս սատանայ՝ փոքր է, և մեքենայք նորա ծածուկը¹⁷: [18.6] Եւ որք կամին ճաշակել ի մարմնոյ նորա, մեռանին¹⁸: [18.7] Ձի մարմինք սատանայի պոռնկութիւնք են և արծաթսիրութիւն, ատելութիւն, հպարտութիւն, որովայնամոլութիւն և զրկանքն, նախանձն և ագահութիւն¹⁹ և այլ ամենայն չարիքն²⁰: [18.8] Որ և զՀերովդես աղուեսու նմանեցուցանէր տէրն²¹, [18.9] և դպիրն ի Տեառնէ լուա²², թէ, «աղուեսուց որջ²³ գոն և թռչնոց երկնից բոյնք²⁴»:

¹ Ա խմբ. աղուէս = ἄλώπηξ

² C աղուէսն է P վասն աղուէսէ

³ C չիք

⁴ P իբրև

⁵ C ջրաշէղջս P չիք

⁶ C ցեխոտ

⁷ P չիք

⁸ C լիցի P չիք

⁹ C չիք

¹⁰ P չիք ի դաշտն

¹¹ B վայր P վերև | C անդ, գկերպարանն այլայլէ և գնացեալ անկանի ի դաշտս չիս և երթայ... ի վեր

¹² C առ ինքն

¹³ C լինի իբրև զսատակեալ, որ ոչ ոք կարծէ զնա կենդանի չիս զանձն ուռուցանէ

¹⁴ P խաբանօք

¹⁵ P սատակէ

¹⁶ C տեսեալ հաւուց զնա մեռեալ և ժողովին յարուցանել, ըմբոնէ զնոսա և ուտէ ասելով. «մեռեալս յարուցեալ ուտեմ զկենդանիքդ» չիս [18.3-4]

¹⁷ P մեծամեծք | C Սոյնպէս և սատանայ քննի կերպարանօք և զբազումս մոլորեցուցանէ չիս [18.5]

¹⁸ C չիք [18.6] | P սատակին

¹⁹ P չիք ատելութիւն, հպարտութիւն, որովայնամոլութիւն և զրկանքն, նախանձն և ագահութիւն

²⁰ C չիք [18.7]

²¹ Հմմտ. Ղուկ. ԺԳ 32 | P աղուէսուց նմանեցոյց

²² P լուա ի տեսանէ

²³ C որջ

²⁴ Մտք. Ը 20, Ղուկ. Թ 58 | C չիք և թռչնոց երկնից բոյնք

[18.10] եւ յԱւրհնութիւնն¹ ասէ, «Կալարուք մեզ աղուեսս փոքուն² ապակա-
նիչս այգեացն³»: [18.11] եւ Դաւիթ ասէ, «Բաժինք աղուեսուց եղիցին»⁴:

17 [Յովազ⁵]

[19.2] Բարուախաւսն ասէ վասն յովազու, թէ ամենայն անասնոց սիրելի⁶
է և աւծի թշնամի. [19.3] ամենախայտ է, որպէս զծաղկեայ պատմուճանն Յով-
սեփու, [19.4] գեղեցիկ և զարդարուն, որպէս⁷ զգլխոյ: [19.5] Զոր Դաւիթ
ասաց⁸, «Կացցէ դժխոյ ընդ աջմէ քումէ»⁹: [19.6] Յորժամ¹⁰ ուտիցէ ինչ կերա-
կուր և¹¹ ի քուն մտանէ ի մայրոջն և յետ երից աւուրց ապա¹² յառնէ յովազն ի
քնոյ անտի [19.8] և, յորժամ յառնէ¹³, գոչէ մեծաձայն. [19.9] և որ մաւտա-
կայ¹⁴ գազանքն են և որ հեռի¹⁵, զհետ նորա գնան¹⁶, վասն զի հոտ անուշ
բուրէ¹⁷ ի բերանոյ նորա¹⁸:

[19.10] Այսպէս¹⁹ և Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս²⁰ յերրորդ յաւուր յարեալ ի
մեռելոց, և հոտ անոյշ²¹ բուրեաց մեզ²², «հեռաւորացս և մերձաւորացս»²³:
[19.11] եւ որպէս յովազն բազմաձողիկ է, այսպէս պարտ է իմանալ զիմաստ
Տեառն²⁴ մերոյ զողորմածութիւն և զմարդասիրութիւնն Քրիստոսի ի վերայ

¹ C յերգուն

² C զաղուէսունս փոքունս | P չիք փոքուն

³ Երգ. Բ 15 | C P + մերոց

⁴ Սաղ. ԿԲ 11

⁵ Ա խմբ. յովազ/պանթեր = πᾶνθηρ

⁶ P թշնամի

⁷ P իբրև

⁸ P յորմէ ասաց Դաւիթ

⁹ Հմմտ. Սաղ. ԽԴ 10 | C չիք [19.4-5]

¹⁰ P իբրև

¹¹ C չիք P + յագի

¹² C չիք

¹³ C չիք յովազն ի քնոյ անտի և, յորժամ յառնէ | P ի քնոյ իւրմէ և, իբրև յառնեն

¹⁴ P մօտ

¹⁵ C որք մօտաւորք և հեռաւորք

¹⁶ C երթան

¹⁷ C բղխէ

¹⁸ P չիք

¹⁹ C որպէս

²⁰ C չիք Յիսուս Քրիստոս

²¹ C անուշութեան

²² P չիք

²³ Հմմտ. Եփես. Բ 17

²⁴ B զիմաստունս փիւ զիմաստ տեառն

բարեաց¹: [19.1] Վասն այսորիկ² ասէ մարգարէն³ ի դէմս Քրիստոսի, թէ «պատահեցից նմա⁴ որպէս յովազ ի ճանապարհի»⁵:

18 [Վահանակիր⁶]

[20.2] Բարուախաւսն ասէ. է գազան ինչ ի ծովու⁷, որ կոչի վահանակիր: [20.3] Յոյժ սաստիկ է⁸ գազանն: [20.4] Եւ առ ի⁹ չգտանելոյ նաւորդացն հանգիստ¹⁰ անդր երթան¹¹ վարսելով ի նմա, և զխարիսխն¹² ընկենուն ի ծովն: [20.5] Եւ յորժամ կրակ լուցանեն, առնու զնաւն և յատակ¹³ ծովուն իջանէ¹⁴, և կորնչին ամենեքեան¹⁵, որք ի նա ապաւինեցան:

[20.7] է և այլ ինչ բնական¹⁶ բարք գազանին: Յորժամ¹⁷ քաղցնու, բանայ զբերան¹⁸ իւր, և ի բերանոյն¹⁹ բուրէ հոտ անոյշ: [20.8] Ապա²⁰ երթան²¹ մանր ձկունքն ամենայն ի բերան նորա կուտին. և յորժամ լնու զբերանն²² ձկամբք, ածէ առ ամենեսեան²³ զցոռկսն և կլանէ զձկունսն²⁴, բայց մեծամեծքն ոչ ըմբռնին ի նմանէ:

[20.9] Արդ պարտ է իմանալ զծովն²⁵ զաշխարհս, և գազանն²⁶ սատանայ,

¹ P Տեանն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, յորում է ողորմութիւն և կուտութիւն, հաւատք փխ մերոյ զողորմածութիւն ... ի վերայ բարեաց | C չիք [19.11]

² C որպէս

³ C P մարգարէն ասէ

⁴ P վասն Աստուծոյ, թէ «պատահեցայց փխ ի դէմս Քրիստոսի, թէ «պատահեցից նմա

⁵ Հմմտ. Օվս. ԺԳ 7 | P + Բանգի ոչ առանց գիտութեան զանասնոց և զթոշնոց խօսեցան զիրք մարգարէից յաստուածային բանսն. օրհնեալ է Աստուած

⁶ Ա խմբ. վահանակրեայ = ἄσπιδοχέλων

⁷ C ծով

⁸ P չիք

⁹ C չիք

¹⁰ C հանգիստ նաւորդացն

¹¹ P + իբրև ի կղզի ինչ ապաւինին, հաստատեն զցիցսն

¹² P զխարիսխ նաւին

¹³ C P յատակս

¹⁴ C իջեցուցանէ

¹⁵ P չիք և կորնչին ամենեքեան

¹⁶ C չիք և այլ ինչ բնական

¹⁷ C զի յորժամ P իբրև

¹⁸ C զբերանն

¹⁹ C չիք ի բերանոյն

²⁰ P և

²¹ C գնան

²² P իբրև լնուն բերան նորա

²³ P միմեանս

²⁴ C և մտանեն ի բերանն նորա, և նա կլանէ զամենեսեան փխ ամենայն ի բերան նորա... և կլանէ զձկունսն

²⁵ C զձկունքն

²⁶ P վիշապն

և¹ մանր ձկունքն հեշտասերքն², և հոտ անոյշ³ զցանկութիւն աշխարհիս: Յորժամ⁴ դիմեն մարդիկ ի⁵ նա, կլանէ և կորուսանէ զնոսա⁶: Դարձեալ վիշապն սատանայ է, զոր մարգարէն ասէ. «Վիշապն, որ նստի ի ջուրս»⁷ և ասէ, թէ ջուրք իմ են, և⁸ բարձրացեալ է ի վերայ աշխարհի որպէս⁹ կղզի, իսկ որք դիմեն ի¹⁰ նա և ապաւինին¹¹, առնու և իջանէ ի խորս դժոխոց: Վասն զի այսպէս պատուէ սատանայ զպատուիչս իւր¹²: Այլ¹³ մեծամեծ ձկունքն¹⁴ գերծանին ի նմանէ¹⁵, այսինքն¹⁶ կուսութեամբ և սրբութեամբ ապրեցան ի նմանէ:

19 [Մուղեզ¹⁷]

[1.1] Բարոյախաւան ասէ վասն մուղեզի, [1.2] թէ յորժամ ծերանայ, և վատին աչքն, և շտեսանէ¹⁸ լոյսն արեգական, [1.3] յայնժամ երթայ իւրովին բնութեամբն և¹⁹ [1.4] գտանէ տեղի²⁰, որ ընդ արեւելս հայի, և անդ բնակէ²¹ .իս. ար, [1.5] և այգոյն այգոյն ելեալ²² պշուցեալ հայի ընդ արեգական, և ընդ ծագել արեգականն բանին աչքն և լուսաւորին²³:

[1.6] Նոյնպէս և դու, ով մարդ, թէ կուրանան աչք սրտի քո, [1.7] խնդրեա դու քեզ տեղի ինչ պահոց և աղաւթից և անդ բնակէ քառասնաւորեայ ժամ²⁴, և ապա ծագէ քեզ փրկիչն Յիսուս լոյս հոգւոյդ և մարմնոյդ²⁵, [1.8] և

¹ C nr

² P հրեշտակքն են

³ C անոյշ հոտն

⁴ P իբրև

⁵ B և

⁶ P չիք

⁷ Հմմտ. եզեկ. ԻԹ 3

⁸ P չիք

⁹ B չիք P աշխարհ իբրև փ/ս ի վերայ աշխարհի որպէս

¹⁰ P առ

¹¹ P + ի նա

¹² C չիք Դարձեալ վիշապն սատանայ է... զպատուիչս իւր:

¹³ P և

¹⁴ C մեծամեծք

¹⁵ C չիք ի նմանէ

¹⁶ P + nr f

¹⁷ Ա. խմբ. մողես = σαῦρα. P-ի Մատի հրատարակությունից այս գլուխը բացակայում է

¹⁸ C ոչ տեսանէ

¹⁹ C երթեալ

²⁰ C + մի

²¹ C բարկի

²² C ընդ ծագել արեգականն փ/ս այգոյն ելեալ

²³ C լուսաւորեալ պայծառանան աչք նորա փ/ս ընդ ծագել արեգականն բանին աչքն և լուսաւորին

²⁴ C ժամանակ

²⁵ C չիք և մարմնոյդ

բանայ զաշս սրտիդ քո, և [1.9] փոխանակ հնոյն եղիցիս նոր ի ձեռն հոգւոյն սրբոյ նորոգել ի¹ զգիտութիւն որդւոյն Աստուծոյ:

20 [Պորդոքսոն²]

[30.1] Բարուախաւան ասէ. է ծառ ինչ ի Հնդկիս, որոյ անուն պորդոքսոն³ կոչի: [30.2] Գեղեցիկ է ծառն⁴ և ամենավայելու⁵ և բազմապտուղ⁶, և ձէթ իջանէ ի նմանէ յոյժ⁷, և այնու մարզեն և աւծանեն զհիւանդն, և առողջանայ⁸: [30.3] Եւ ի⁹ հովանի նորա աղանիք հանգչին¹⁰ և ճաշակեն զպտուղն¹¹: [30.4] Իսկ աւծք բազում լինին ի տեղւոջն և¹² դիմեն առ ի հարկանել զաղանիսն, և ընդ հովանեաւ ծառոյն թաքչին աղանիքն: [30.5] Եւ որչափ ընդ հովանեաւ ծառոյն լինին¹³, ոչ հարկանէ զնոսա¹⁴ աւծքն, քանզի յորժամ ի շուք ծառոյն մերձենան և¹⁵ հասանին աւծքն, սատակին: [30.6] Ապա թէ արտաքոյ հովանեաւն¹⁶ գտանեն զաղանիսն, սպանանեն¹⁷:

[30.7] Արդ ծառն զհաւրն երկնի¹⁸ ունի զարինակն, և ճիւղքն¹⁹ զորդւոյ, և հովանին՝ զամենասուրբ հոգւոյն²⁰, իսկ աղանիքն՝ զմարդկան հոգոյ²¹: [30.10] Եւ²² յորժամ քրիստոնեան պինդ հաւատով և դաւանութեամբ մնա առ հայր և որդի և ի սուրբ հոգին²³, ոչ կարէ²⁴ աւծն սատանայ մերձենալ ի նա: [30.11] Ապա թէ ծուլանայ ի հաւատոյ²⁵ և ելանէ արտաքոյ եկեղեցոյ և առանց

¹ C իմանալ չիս և փոխանակ հնոյն եղիցիս նոր ի ձեռն հոգւոյն սրբոյ նորոգել ի

² Ա. խմբ. պերիփիստոն/կշտապանակ = περιδῆξιον: C այս գլուխը չունի

³ P պորդոքսոն

⁴ P չիք է ծառն

⁵ P վայելուչ

⁶ P + յոյժ

⁷ P չիք

⁸ P ողջանայ: Եւ քաղցր է պտուղ նորա քան զմեղր

⁹ B չիք

¹⁰ P բնակին

¹¹ P ի պտուղն

¹² P չիք

¹³ P + աղանիքն

¹⁴ P կարեն հարկանել

¹⁵ P իբրև ի հովանի ծառոյն

¹⁶ P ծառոյն

¹⁷ P սպանանեն զաղանիսն արտաքոյ հովանոյն

¹⁸ P չիք

¹⁹ A B նուղքն

²⁰ B հոգին

²¹ A B հոգիքն

²² P չիք

²³ P հոր և որդոյ... հոգոյն

²⁴ A B չիք

²⁵ P հաւատոյն

խոստովանութեան մնա, յայնժամ¹ մերձենայ ի նա սատանայ և կորուսանէ զնա հոգով² :

21 [Կուղբ³]

[26.1] Բարուխաւսն ասէ, թէ կայ գազան ինչ ի ծովու⁴, որում⁵ կողբ ասեն: [26.2] Եւ⁶ կարեորացն կամին ունել զնա⁷: [26.3] Յայնժամ⁸ կտրէ զկարեորսն իւր ատամաւքն⁹ և ընկենու¹⁰ զնա նոցա¹¹, [26.4] իբր ասելով¹², թէ զձեր խնդիրս¹³ կատարեցի¹⁴: Թոյլ տուք¹⁵ և նոքա առեալ ի բաց գնան¹⁶ ի նմանէ:

[26.6] Այսպէս և դու, ով մարդ, յորժամ ի նեղութիւն անկանիս¹⁷, տուր զինչս քո, և ազատեաց¹⁸, զի «փրկանք առնն ինչք¹⁹ իւր»²⁰:

22 [Կաքաւ²¹]

[21.2] Բարոյախաւսն ասէ վասն կաքաւոյ²², [2.3] թէ գողանայ զայլոց ձուսն²³ և թխէ²⁴, [21.4] և յորժամ²⁵ ելանեն ձագքն²⁶, ճանաչեն զձայն մաւրն²⁷ և զհետ նորա շրջին²⁸, և նա²⁹ դատարկ և ունայն մնա³⁰ :

¹ A B խ[ոստովա]նութեամբ փ/ս առանց խոստովանութեան մնա, յայնժամ

² P զհոգի նորա փ/ս զնա հոգով

³ Ա խմբ. կուղբ/կատարիոս = καστόριον

⁴ C ծով

⁵ C որոյ անուն

⁶ C որ ի

⁷ P կարեորքն բժշկութիւն է աչաց, որսան զնա բժիշկ փ/ս կարեորացն կամին ունել զնա

⁸ P իսկ նա ի փախչելն

⁹ C ատամաւքն P ատամաւքն

¹⁰ C ձգէ

¹¹ B ի նոսա P չիք և ընկենու զնա նոցա

¹² C P չիք

¹³ P խնդիրդ

¹⁴ C խնդիրսն քո կարեցի

¹⁵ P չիք թոյլ տուք

¹⁶ C տուր ինձ և նա առեալ ի բաց գնայ փ/ս տուք և նոքա առեալ ի բաց գնան

¹⁷ P չիք յորժամ ի նեղութիւն անկանիս

¹⁸ P ապրեաց

¹⁹ C զինչք եմ

²⁰ Հմմտ. Առակ ԺԳ 8. «Փրկանք անձին մարդոյ մեծութիւն իւր» | C + եմ, որով ազատի ի նեղութենէ

²¹ Ա խմբ. կաքաւ = πέρδιξ

²² C կաքաւուն

²³ C զայլոց ձուսն գողանայ

²⁴ C թխէ

²⁵ P իբրև

²⁶ C ձագքն ելանեն

²⁷ P զմայրն ձայնին

²⁸ C երթան զհետ նորա

²⁹ C ինքն

³⁰ P չիք և նա դատարկ և ունայն մնա

[21.5] Սոյնպէս¹ գողացաւ սատանայ² զազգս մարդկան: [21.6] եւ յորժամ³ տեսաք զՏէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, ճանաչեցաք զարարիչն մեր ի ձայնէ Հաւր⁴, որ ասաց. «Դայ է որդի իմ սիրելի»⁵, և շրջիմք զհետ նորա ի տուէ և ի գիշերի⁶ և արհնեմք զնա յաւիտեան⁷:

23 [Տատրակ⁸]

[32.2] Բարոյախօսան ասէ վասն տատրակին⁹, թէ յորժամ ամուսին նորա մեռանի, ամենեւին ոչ մխիթարի և¹⁰ ի վերայ դալարի¹¹ ոչ նստի, այլ և ի¹² բոյնն պանդխտութեան ունի¹³ արինակ միայնացելոյ¹⁴: [32.6] Իսկ որ ընդ այլում ոչ զուգի, նշանակ է մարդկան¹⁵ շամուսնանալ ընդ բոզի ի վերայ կնոջն¹⁶, զի յարարչութեան եւայ¹⁷ միայն տուաւ Ադամայ:

24 [Ծիծառն¹⁸]

[33.3] Բարոյախօսան ասէ վասն ծիծառն, թէ յորժամ¹⁹ գայ յաշխարս մեր յետ ձմերան և²⁰ մի անգամ ձագս հանէ և այլ ոչ ևս²¹:

[33.4] Այսպէս²² և Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս միածին²³ ի Հաւրէ և²⁴ միածին ի մարէ, անհայր ի յերկրի²⁵ և անմայր ի յերկնի²⁶ երևեալ յաշխարհի²⁷ և վերացաւ առ Հայր ի բարձունս²⁸:

¹ B այսպէս

² C և սատանայ գողացաւ

³ P իբրև

⁴ C հօրն

⁵ Մտք. Գ 17, Ժէ 5, Մարկ. Թ 6

⁶ C չիք ի տուէ և ի գիշերի

⁷ P ի տուէ և ի գիշերի C յաւիտեանսն յաւիտենից

⁸ Ա խմբ. տատրակ = τρωγών

⁹ P տատրակի

¹⁰ C չիք

¹¹ C դալար խոտոյ և կանանչի

¹² P չիք

¹³ C պանդխտութեամբ կենայ

¹⁴ C P միայնացելոց

¹⁵ C մարդոյ, որ յետ առաջին կնոջն

¹⁶ C չիք ի վերայ կնոջն

¹⁷ C արարիչ աստուած զեւայ

¹⁸ Ա խմբ. ծիծառն = χελιδών

¹⁹ P իբրև

²⁰ ձմունս | C P չիք և

²¹ C չիք

²² C նոյնպէս P սոյնպէս

²³ P չիք

²⁴ B P չիք

²⁵ C յերկրէ

²⁶ P չիք աննայր ի յերկրի և անմայր ի յերկնի

²⁷ P յաշխարհիս B յաշխարհէ

²⁸ C P չիք ի բարձունս

25 [Գաղտակրոս¹]

Բարուախաւսն ասէ. է կենդանի ինչ ի ծովուն, որ կոչի գաղտակրոս: Յաւուրս գարնանային ելանէ ի ծովուն² և ջեռնու յարեգականէ. խեցեմորթ է՝ բանայ զխեփորսն և զովանայ ի ջերմակիծ³ արեգակնէ: Եւ նոյնժամայն փայլատակիւնք և անձրեւ լինին⁴: Եւ նա ոչ ժամանէ առ միմեանս արկանել զխեփորսն: Եւ անդէն ի ներքս անկանի ի ջրոյ անդի, և ի հրոյ⁵ յղանայ և ծնանի մարգարիտս գեղեցիկս: Այսպէս⁶ պարտ է իմանալ զսուրբ աստուածածինն⁷, յղացեալ ի հոգոյն սրբոյ և ի զաւրութենէ բարձրելոյն⁸. ծնաւ զմարգարիտն պատուական՝ զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս զմիածին բանն⁹, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս ամէն¹⁰:

26 [Միեղջերու¹¹]

[25.1] Բարուախաւսն ասէ վասն միեղջերուի¹², թէ է էրէ¹³ մի փոքր, և մի յեղջիւր միայն ունի, [25.2] և ոչ¹⁴ համարձակին որսորդք մերձենալ առ նա¹⁵ վասն ահաւոր զաւրութեան նորա: Եւ յորժամ երևեսցի ի գլուխ լերանց, և¹⁶ յաճախեն որսորդքն և նեղեն զնա¹⁷, արկանէ զանձն իւր¹⁸ ի բարձրութենէ լերինն¹⁹ ի խոնարհ²⁰ և կանգնի ի վերայ եղջիւրի իւրոյ²¹ և ոչ վնասի: Եւ վասն տեսութեան նորա փափագեն թագաւորք: [25.3-4] Հնար գտին որսորդք²², զի բերեն աղջիկ մի կոյս, որ յոյժ մաքուր և²³ սուրբ է մարմնով յամենայն խորհրդոց

¹ Այս գլխի բովանդակությունը նման է Ա. խմբագրությանը կցված հավելյալ գլուխների երկրորդ շարքի 19-ի (պահպանված միայն Եղմ.2531 ձեռագրում) աստակոսին. «Աստակոսն խեցեմորթ է. յորժամ փորն բանայ ի թիկանց կուսէ, անձրև անդր անկանի, մարգարիտ գոյանայ յարինակ անսերմ յղութեան կուսին»: Համարյա բառացի նմանությամբ այսպիսի հատված կա Վանական Վարդապետի երկում (ՄՄ5611, ք. 37ա-բ):

² Ծովէն

³ B չիք C ջերմածիկ

⁴ B փայլատակիւն և անձրև լինին C փայլատակի և անձրև գայ

⁵ C ջրոյն... հրոյն

⁶ C սոյնպէս

⁷ C զսուրբ աստուածածինն պարտ է իմանալ

⁸ C ի զաւրութենէ բարձրելոյն և ի հոգոյն սրբոյ յղացեալ

⁹ C չիք զմիածին բանն

¹⁰ C չիք

¹¹ Ա. խմբ. միեղջիւր = μονόκερως

¹² C յեղջերուի

¹³ A էր փխ է էրէ՝ ուղղած էրէ | B չիք էրէ

¹⁴ C չիք

¹⁵ C չիք առ նա

¹⁶ C լերանցն

¹⁷ C + և նա

¹⁸ C զինքն փխ զանձն իւր

¹⁹ C լեռնէն

²⁰ C վայր

²¹ C իւրս

²² C հնարեն փխ հնար գտին

²³ C չիք որ յոյժ մաքուր և

և մերձաւորութեան առն¹, և զարդարեն զնա պայծառ զգեստութեամբ և աւծանեն² զնա անուշահոտ և ծանրագին իւղովք³, և տան ընդ նմա քաղցրաձայն քնարս⁴: Եւ յորժամ երգէ զձայնս հեշտալուրս, ունկն դնէ միեղջիւրն⁵, և լսէ զձայն քնարի և հոտոտէ ի հեռաստանէ⁶ զհոտ իւղոյն⁷ անուշութեան, գայ առ նա և հանգչի ի ծոց նորա, և գիրկ⁸ արկանէ նմա⁹ սիրաբար: Եւ այնչափ մեծապէս կապի ի¹⁰ սէր նորա, մինչև առցէ¹¹ զնա ընդ իւր և բերցէ¹² թագաւորութիւնն¹³:

[25.5-10] Նոյնպէս Աստուած բանն¹⁴, որ է իմանալի միեղջերու¹⁵, և ոչ կարեն նենգաւոր որսորդք յաղթել զաւրութեան նորա: Եւ¹⁶ կոյսն Մարիամ, որ¹⁷ զգեստութեամբ սրբութեան¹⁸ և առաքինութեան¹⁹ զարդարեաց զանձն իւր և²⁰ ի հոգեւոր հոտ անուշից մաքրութեան և պայծառութեան²¹ ուրախացաւ: Եւ ձայն երգոց²² աղաւթից հաճոյ եղև Բանին Աստուծոյ: Եւ նա եկն²³ ի վերին²⁴ բարձանց և յերկնային²⁵ լեռնէն ի ծոց²⁶ Կուսին: Եւ յորժամ ծնաւ ի նմանէ, ետ զանձն իւր կամաւ ընթոնել յորսորդաց կամաւոր մահուամբ: Եւ արդ ինքն Կոյսն եբեր մեզ զսուրբ գերէն զիմանալի միեղջերուն: Եւ զայս ասէ մարգարէն. թէ «սմա աւրինակի հոգիք սրբոց», յորժամ ճգնի հոգեւոր երգով և ուրախանայ և աւծանի յանոյշ իւղոցն, զոր կոյսն ետ աշխարհի, և ստանայ աղաւթիւք զանբեկանելի եղջիւրն, քանզի ոչ տկարանայ եղջիւր Բանին²⁷:

¹ C ամենայն իրօք փխ է մարմնով ... մերձաւորութեան առն

² C օծեն

³ C մեծագ յիւղօք

⁴ A B հնարս

⁵ A միեղջերուն B միեղջերուն

⁶ C առնու փխ հոտոտէ ի հեռաստանէ

⁷ C չիք B իւղոցն

⁸ C գիրկս

⁹ C չիք

¹⁰ C չիք

¹¹ C առնի

¹² C բերէ

¹³ C թագաւորին

¹⁴ C բանն աստուած

¹⁵ C միեղջիւր

¹⁶ C զօրութեանն: իսկ սուրբ

¹⁷ C չիք

¹⁸ C զգեստեօք կուսութեան

¹⁹ C առաքինազարդութեամբ

²⁰ B C չիք

²¹ C չիք

²² C ի ձեռն անուշ երգ փխ և ձայն երգոց

²³ C եկեալ

²⁴ C B չիք

²⁵ C երկնային

²⁶ C + սուրբ

²⁷ B տեառն | C ի շարշարանս խաչի և մահու ի ձեռն շար ուսուրդաց հրէից վասն մեր փխ ընթոնել յորսորդաց... ոչ տկարանայ եղջիւր Բանին | A B + այսօրն առ այս

ՄՄ2285 12. «Աւ»-ից հետո ունի «Արջ», իսկ 16. «Աղուէս»-ից հետո՝ «Ժրահաւ» (հմմտ Գ խմբագրության մեջ՝ «Աւ», «Աղուէս», «Արջ», «Ժրահաւ»):

[Արջ]

[35.1] Բարուսխաւսն ասէ վասն արջոյն, որ գազան է գիշակեր, զգայուն և մարդասէր, մեղաւորաց յանդիմանիչ իւր գազանային բնութեամբն: [35.2] Զի յաղագս հնազանդ բարուցն, թէ զինչ որ ուսուցանեն, ուրախութեամբ առնէ և զիւր սահման ոչ ուրանայ: [35.3] Զի յորժամ շնչէ հողմն ցրտային, իմանայ զգալն ձմեռան եղանակին, գնայ ի վտակս ջուրց և բանայ զբերանն ընդդէմ ջրոյն: [35.4] Եւ ողողէ յորովայնն և զամենայն յաղիսն և նստոյ տեղէն արտահոսէ, մինչ որ գիտենայ, թէ այլ չմնաց աղտեղութիւն ինչ: [35.5] Եւ գայ մտանէ ի բոյնն և անկանի որպէս մեռեալ ի քուն՝ [35.6] զամիսս երիս, և ոչ շարժի ամենեւին, և թէ մնացեալ լինի աղտ ինչ յաղիսն, ոչ կենդանանայ, մինչև նեխեալ մեռանի: [35.7] Իսկ թէ սուրբ լուանայ, շուտով զարթնու: [35.8] Եւ զայն .գ. ամիսն մեռեալ կայ, մինչև գարունն յառնէ և գոհանայ զԱստուծոյ և սկսանի կերակրիլ ըստ սահմանին: [35.9] Ապա որչափ ևս առաւել մարդս նորոգի, եթէ գնայ առ քահանայն և զամենայն աղտս մեղաց ի բաց ձգէ յինքենէ:

14 [Ժրահաւ]

[36.1] Է և հաւ մի, որ կոչի ժըրահաւ. բազում աշխատութեամբ հանէ ձու մեծագոյն և առեալ տանի յաբն ովկիանոս ծովուն: [36.2] Եւ հազիւ իջեալ յատակն դնէ անդ զձուն և ինքն ելեալ, [36.3] նստի երեսս ջրոյն ի վերուստ հայի ի յատակ ծովուն ի վերայ ձվին և թիսէ զձուն, մինչև ժամանակն իւր: [36.4] Եւ ապա առնու ընդ իւր աւգնականս և իջեալ հանէ զձագսն ի ցամաք և երկրի սնուցանէ: [36.5] Իսկ Աստուած քաղցր աշաւք հայեցեալ յերկնից ի ծնունդս երկրայինս, [36.6] և թիսեալ հանէ նախախնամութեամբ ի մեղաց ծովէս [36.7] և զազիր բնակարանէս [36.8] և տանի վերինն յերուսաղէմ ի մայրն ամենայն ձագուց:

ГОАР МУРАДЯН

ФИЗИОЛОГ (БАРОЙАХОС). АРМЯНСКИЕ РЕДАКЦИИ¹

Ключевые слова: басня, животные, нрав, толкование, перевод, редакция, греческий, грузинский, Бестиарий.

“Физиолог” – прототип западных Бестиариев, раннехристианское произведение (ок. 200 г.) на древнегреческом языке, состоящее из миниатюрных описаний нравов реальных и фантастических животных, а также растений и камней, с их религиозным толкованием

¹ Статья является сокращенным вариантом английского предисловия к нашему изданию армянского “Физиолога”, см. с. 291. сн. 1.

– существовал в различных редакциях и переводах на несколько восточных и западных языков. Древнеармянский перевод (34 главы, с более поздними дополнениями из 4-х и 30-и оригинальных глав) относится к первой половине V века и наиболее близок к тексту греческой рукописи 432 Синодальной библиотеки в Москве (11 в.). Кроме собственно перевода есть две более поздние редакции, с сокращенным составом глав и перифразированным текстом. В указанной книге, кроме собственно перевода и параллельного греческого оригинала, нами была издана также позднейшая, самая краткая редакция (16 глав), отличающаяся элементами разговорного языка. Здесь мы прилагаем критический текст второй редакции.

GOHAR MURADYAN

PHYSIOLOGUS (BAROYAKHOS). ARMENIAN RECENSIONS¹

Keywords: fable, animals, character, interpretation, translation, recension, Greek, Georgian, Bestiary.

Physiologus – the prototype of Western Bestiaries, an early Christian writing (ca. 200) in Greek, consisting of cameo stories about the characters of real and fantastic animals, as well as plants and stones, with their religious interpretation – existed in various recensions and was translated into several Eastern and Western languages. The old Armenian version (34 chapters, and later additions of 4 and 30 original chapters) was made during the first half of the 5th c. and is very close to the Greek MS 432 of the Synodal Library in Moscow (11th c.). Besides the translation proper, there exist two later recensions with reduced numbers of chapters and a revised text. The mentioned book contains the critical edition of the translation proper with a parallel Greek text, as well as the latest and shortest recension (16 chapters) with elements of vernacular language. The critical text of the second recension is presented here.

¹ The article is an abridged version of the English introduction to our book mentioned in note 1 on p. 291.